

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit. The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M 292 विषय काव्य
नाव. श्री माधकाव्य (शिशुपायवधम्) (कुहिन)
लेखक/लिपीकार माधकावि
पृष्ठ 24 काल शके 1792 पूर्ण/अपूर्ण

अथमाघकाव्येप्रथमः सर्गः प्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः इंदीवरदलश्याममिंदिरानंदकंदलं वंदारुजनमंदारुवंदेहंयदुनंदनं १ दंताचलेन धरणीतलमुन्मथ्य पातालकेलिषु धृतादिवराह
 लीलं उल्लंघनोत्फणफणा धरणीयमानक्रीडावदानमिभराजमुखेनमामः २ शारदाशारदांभोजवदनावदनांबुजे सर्वदासर्वदास्माकंसंनिधिसंनिधि-
 क्रियात् ३ मल्लिनाथसूधीः सोयंमहोपाध्यायशब्दभाक् विधत्तेमाघकाव्यस्य व्याख्यां सर्वकषाभिधां ४ येदाब्दार्थपरीक्षणप्रणयिनो येवागुणालं-
 क्रियाशिक्षाकौतुकिनो विहर्तुमनसो ये च ध्वनेरध्वगाः क्षभ्यद्वावतरंगितेरससुधापूरेमिमंक्षंतियेतेषामेव कृते करोमि विवृतिं माघस्य सर्वक-
 षां ५ तेनास्मिन्यदुनंदनः स भगवान् वीरः प्रधानं रसः शृंगारादिभिरंगवान्विजयते पूर्णा पुनर्वर्णना इन्द्रप्रस्थगमाद्युपायविषयैश्चैद्यावसादः फ-
 लं धन्यो माघकविर्वयंतु कृतिनस्तत्सूक्तिसंसेवनात् ६ इहान्वयमुखेनैव सर्वव्याख्यायते मया नामूलं लिख्यते किंचिन्मानपेक्ष्यतिमुच्यते ७ अथ
 तत्र भगवान् माघकविः काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदेशिवेतरक्षतये सद्यः परनिर्वृतयेकांतासंमिततयोपदेशयुजइत्यालंकारिकवचनप्रामाण्या
 त्काव्यस्यानेकश्रेयः साधनतां काव्यालापांश्च वर्जयेदिति निषेधस्यासत्काव्यविषयतां च पश्यन् शिशुपालवधारक्यं काव्यं चिकीर्षुश्चिकीर्षि-
 तार्थाविमपरिसमाप्तिसंप्रदायाविद्धेदलक्षणफलसाधनत्वादाशीर्नमस्क्रियावस्तु निर्देशो वापितन्मुखमित्याशीराद्यन्यतमस्य प्रबंधमुखलक्ष
 णाच्च काव्यफलं शिशुपालवधबीजभूतं भगवतः श्रीकृष्णस्य नारददर्शनरूपं वस्त्वादौ श्रीशब्दप्रयोगपूर्वकं निर्दिशन्कथामुपक्षिपति श्रिय इति
 तत्रादौ श्रीशब्दप्रयोगादूर्णगणादिदोषशब्दिरभ्युच्यतः तदुक्तं देवतावाचकाः शब्दस्यैव भद्रादिवाचकाः ते सर्वे नैव निंदाः स्युर्लिपितो गणतोऽपि वेति श्रियः लक्ष्म्याः पतिः

सर्गः १

१

एतेनरुक्मिणीरूपयाश्रियासमेतइतिसूचितं राघवत्वेः भवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनीतिविष्णुपुराणात् जगन्निवासः जगतामाधारः कु-
क्षिस्थारिवलभुवनइतिभावः तथापिजगद्भोकंशासितुंदुष्टनिग्रहशिष्टानुग्रहाभ्यांनियंतुं श्रीमतिलक्ष्मीयुक्तेवसुदेवसद्यनि वसुदेवरूपिणः
कश्यपस्यवेश्मनि वसन्कृष्णारूपेणातिष्ठन् हरिर्विष्णुः अंबरादवतरंतमापतंतं इंद्रसंदेशकथनार्थमायांतमितिभावः हिरण्यस्यगर्भोहिरण्य
गर्भोब्रह्मा ब्रह्मांडप्रभवत्वात् तदंडमभिवन्द्यैवमितिस्मरणात् तस्यांगभुवंतनूजंअथवातस्यांगादवयवाहुत्संगारख्याभ्दवतीतिहिरण्यगर्भोऽंग

श्रियःपतिःश्रीमतिशासितुंजगज्जगन्निवासोवसुदेवसद्यनि वसन्दर्शावतरंतमंबराद्विरण्यग

र्भोऽंगभुवंमुनिंहरिः १

भूस्तंमुनिं नारदमित्यर्थः उत्संगान्नारदोजज्ञेदक्षोंगुष्ठात्स्वयंभुवइतिभागवतात् ददर्श कदाचिदिति
शेषः अत्रात्पीयसिवसुदेवसद्यनिसकलजगदाश्रयतयामहीयसोहरेराधेयत्वकथनादधिकप्रभेदोर्थालंकारः तदुक्तं आधाराधेययोरानुरूप्या-
भावोधिकोमतइतिजगन्निवासस्यजगदेकदेशनिवासित्वमिति विरोधश्च तथातकारसकारोदःकेवलस्यासकदावृत्त्याजगज्जगदितिसकृद्व्यंजन
द्वयसादृश्याच्चवृत्त्यनुप्रासछेकानुप्रासप्रभेदोशब्दालंकारौ एषांचान्योन्यनैरपेक्ष्येणैकत्रसमावेशात्तिलतंदुलवत्संसृष्टिः सर्गेःस्मिन्वंशस्थं
वृत्तं जतौतुवंशस्थमुदीरितंजरावितिलक्षणात् १

६९

६९

६९

६९

तदानीं जनेर्विस्मयादीक्षितुं प्रवृत्तमित्याह गतमिति अविद्यमानाचूरूयस्य सोऽनूरुः ससारथिर्यस्य तस्यानूरुसारथेः सूर्यस्य गतं गतिः भावे-
 क्तः तिरश्चीनं तिर्यक् भूतं विभाषांचेरदिक् स्थियामिति तिर्यक् शब्दादंचत्यंतात्प्रातिपदिकात्स्वार्थेखप्रत्ययः हविर्भुजोऽग्नेः उर्ध्वज्वलनं उर्ध्व
 स्फुरणं प्रसिद्धं इदं तु सर्वतो विसारिधामाधः पततिक्रमेतदिति सूर्याग्निविलक्षणमदृष्टपूर्वमिदं धाम किमात्मकं स्यादिति आकुलं विस्मयात्सं

सर्ग १

गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः प्रसिद्धमुर्ध्वज्वलनं हविर्भुजः पतत्यधो धाम
 विसारि सर्वतः किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः २ ६९ ६९

भ्रान्तं यथा तथा जनैः ईक्षितं ईक्षणं कृतं सकर्मकादप्यविवक्षिते कर्मणि भावे क्तः प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणा कर्मिका क्रियेति वचनात् केचि-
 त्कर्मणि क्त्वा तं कृत्वा ईक्षितं मुनिं ददर्शेति पूर्वण योजयंति अत्रोपमेयस्य मुनिधाम्नः सूर्याग्निभ्यामुपमानाभ्यां तदसंभाविनाऽधः प्रसरणधर्मेणा
 धिक्वयवर्णनाव्यतिरेकालंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव स इति २ ६९ ६९ ७ २

अथ भगवान्निरचैषीदित्याह चयइति विभुस्तत्त्वाधारणसमर्थः सहरिः पुराप्रथमं त्रिषोचयइत्यवधारितं तेजः पुंजमात्रत्वेन निश्चितं ततः प्रत्यासन्ने सति विभाविताल-
क्षिता विसृष्टा आकृतिः संस्थानं यस्य तं तथोक्तं अतएव शरीरीचेतनइत्यवधारितं ततो विभक्ता विविच्य गृहीता अवयवा मुखदयो यस्य तं अंगं प्रतीकोऽवयवइत्यम-
रः अतएव पुमानित्यवधारितं अमुमागच्छंतं व्यक्तिविशेषान्नारदं वास्तवाभिप्रायेण पुल्लिङ्गनिर्वाहः क्रमात्पूर्वोक्त सामान्यविशेषज्ञानक्रमेण लोकदृष्ट्या चेदमुदितं-
हरिस्तु सर्वविदेवेति तत्त्वं नारदइत्यबोधि नारदं बुद्धवानित्यर्थः नारदस्य कर्मत्वेऽपि निपाते नेति शब्देनाभिहितत्वा न्न द्वितीया निपाताद्युपसंख्यानस्योपलक्षणत्वात् यथा

चयस्त्रिषामित्यवधारितं पुरा ततः शरीरीति विभाविताकृतिं विभुर्विभक्ताव
यवं पुमानिति क्रमादमुं नारदइत्यबोधिसः ३ ७ ७ ७

हव्यमनः निपातेनाप्यभिहिते कर्मणि न कर्मविभक्तिः परिगणनस्य प्रायिकत्वादिति बुध्यते कर्तरिलुङ् दीपजनबुधेत्यादिना चिप् विणोलुगिति तस्य लुक् अत्र
विभाविताकृतिं विभक्तावयवमित्याकृतिविभावेनावयवविभागयोः पदार्थयोर्विशेषणगत्या शरीरित्वपुंस्त्वावधारणहेतुत्वेनोपन्यासात् पदार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमलं-
कारः हेतोर्वाक्यपदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमितिलक्षणात् ३ ७ ७ ७ ७ ७

अथसप्तभिर्मुनिर्विशिनष्टि नवानिति कीदृशममुं नवान्सद्यः संभृतसलिलान् अतिनीलानिति यावत् बृहतोविपुलान् पयोधरान् मेघान् अधोऽधः मेघानां समीपादधः प्रदे-
 शे स्थितमिति शेषः उपर्यध्यधसः सामीप्यइति द्विर्भावः तद्योगे द्वितीया उभयसर्वतसोः कार्याधिगुपर्यादिषु त्रिषु द्वितीयान्नेडितांतेषु ततो न्यत्रापि दृश्यत इति वचनान् समूहः
 पुंजीकृतः समूहः पुंजितेभ्युन्नइति विश्वः कर्पूरस्य परागश्रूर्णस्तद्वत्पांडुरं अतएव क्षणं मेघसमीपावस्थानक्षणे अत्यंतसंयोगे द्वितीया क्षणेषु तांडवोत्सवेषु निर्व्यापारस्थि-
 तौकालविशेषोत्सवयोः क्षणइत्यमरः उल्लिख्य उपरिधारितागजेंद्रस्य कृत्तिश्चर्मयेन तेन अजिनंचर्मकृत्तिः स्त्रीत्यमरः भूत्यामस्मनासितेन भूतिर्मस्मनिसंपदीत्यमरः शंभुना

नवानधो धो बृहतः पयोधरान् समूहकर्पूरपरागपांडुरं क्षणक्षणो ल्लिख्य गजेंद्रकृत्तिना स्फुटोपमं भूतिसितेन शंभुना ४ दधानमंभो
 रुहकेसरद्युतीर्जटाः शरच्चंद्रमरीचिरोचिषं विपाकपिंगास्तु हिनस्थलीरुहो धराधरेंद्रं व्रततीततीरिव ५

हरेण स्फुटा उपमा सा दृश्यं यस्य तं स्फु-
 टोपमं स्फुटशंभूपममित्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः सदृशपर्याययोरतुलोपमाभ्यामिति निषेधात्सा दृश्यवाचित्वे तृतीयेत्याहुः केचिदिमं श्लोकं च यस्त्विषामित्यतः प्रा-
 कूलिखित्वा व्याचक्षते तेषां पुंस्त्वावधारणात् प्राकृतेजः पुंजमात्रस्य शंभूपमौचित्यं चिंत्यं ४ दधानमिति पुनः कीदृशं अंभोरुहकेसरद्युतीः पद्मकिंजल्कप्रभाः पिशांगीरि-
 त्यर्थः जटाः दधानं स्वयंतु शरच्चंद्रमरीचिरोचिषं धवलमित्यर्थः अतएव विपाकेन परिणामेन पिंगाः पिंगलाः तु हिनस्थल्यां तुषारभूमौ रोहंतीति तथोक्ताः किं न-
 तुहिमाधिष्ठितायां भुविलताः पच्यंत इति चिंत्यमेतत् केचिद्विषकीटकन्यायेनेत्याहुः व्रततीततीर्लताव्यूहान् वल्लीतु व्रततिर्लतेत्यमरः दधानंधराधरेंद्रो हिमवान् तुहिनस्थली-
 तिलिंगात् अन्यथानारदोपमानत्वासंभवाच्च तमिव स्थितमित्यत्रेक्षा ५ ७ ७

पिशंगेति पुनः कीदृशं मुञ्जस्तृणविशेषस्तन्मयी मेखलामौंजी पिशंग्यामौंज्या युज्यते इति पिशंगमौंजी युक् सत्सूद्विषेत्यादिना किप् स्त्रियाः पुंवदित्यादिना पिशंगी शब्दस्य पुं
वद्भावः अर्जुनच्छविं धवलकांतिं वलक्षो धवलोरजुन इत्यमरः अंजनद्युति अंजनवर्णमेणाजिनं कृष्णमृगचर्मवसानं आच्छादयंतं वस आच्छादन इति धातोः शानच्
सुवर्णसूत्रेण कनकमेखलया आकलितं वद्धं अधरांबरं अंतरीयं यस्यास्तां शितिवाससो नीलांबरस्य बलरामस्य तनुं विडंबयंतं अनुकुर्वाणमित्यर्थः अथीया उपमा ६

पिशंगमौंजी युजमर्जुनच्छविं वसानमेणाजिनमंजनद्युति सुवर्ण
सूत्राकलिताधरांबरं विडंबयंतं शितिवाससस्तनुं ६ विहंगराजांगरु
हैरिवायतैर्हिरण्मयो वीरुहवल्लितंतुभिः कृतोपवीतं हिमशतभ्रमु
च्चकैर्धनं घनांतेतडितांगणैरिव ७ ७ ७ ७ ७

विहंगेति पुनः कीदृशं विहंगराजांगरुहैरिव गरुत्मल्लोमतुल्यैः कुतः आयतैः दीर्घैः हिरण्यस्य विकारो हिरण्मयी विकारे मयटि दांदिनायनेत्यादिना यलोपनिपातः तस्या
सुव्यं रूहाः रूढाः इगुपधलक्षणः कप्रत्ययः तासां वल्लीनां तंतुभिः तंतुकल्पैः सूक्ष्मावयवैः उपादानगुणाद्विरण्मयैः कृतोपवीतं शोभार्थं कल्पितयज्ञसूत्रं स्वयं हिमशु
भ्रं अतएव घनांतेशरदितडितांगणैः समूहैरुपलक्षितं उच्चैरेव उच्चकैः उन्नतं घनं मेघमिव स्थितं ७ ७ ७ ७ ७

सर्ग १

8

रणद्विरिति पुनः कीदृशं नभस्वतो वासोराघट्टनया आघातेन पृथगसंकीर्णं रणद्विर्ध्वनद्भिः अनुरणनात्मनोत्पद्यमानैरित्यर्थः श्रुत्यारब्धमनुरणनं स्वरइति लक्षणात् तदुक्तं
रलाकरे श्रुत्यनंतरं भार्वायः स्निग्धो नुरणनात्मकः स्वनो रंजयति श्रोतुश्चित्तंसः स्वरउच्यतइति श्रुतिर्नामस्वरारंभकावयवः शब्दविशेषः तदुक्तं प्रथमश्रवणाच्छ्रुयते
ह्रस्वमात्रकः सा श्रुतिः संपरितेया स्वरावयव लक्षणोति विभिन्नानि प्रतिनियतसंख्याया व्यवस्थितानि श्रुतीनां स्वरारंभकावयवानां शब्दविशेषाणां मंडलानि समूहाः येषां ते
विभिन्नश्रुतिमंडलैः श्रुतिसंख्या नियमो दर्शितः चतुश्चतुश्चतुश्चैव षड्जपंचममध्यमाः द्वे द्वे निषादगांधारौ त्रिस्त्रीक्रषमधैवतौ स्वराः षड्जादयः सप्तोक्तलक्षणाः त
दुक्तं श्रुतिभ्यः स्युः स्वराः षड्जर्षमगांधारमध्यमाः पंचमो धैवतश्चाथ निषादइति सप्तते तेषां संज्ञाः सारिगमपधनीत्यपरामताइति तैः स्वरैः स्फुटीभवत्योग्रामविशेषाणां

रणद्विराघट्टनयानभस्वतः पृथग्विभिन्नश्रुतिमंडलैः स्वरैः स्फुटीभवद्ग्रामविशेषमूर्च्छनामवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः १० ७

षड्जाद्यपरनामकानां स्वरसंघातभेदानां त्रयाणां मूर्च्छनाः स्वरारोहवरोहकृतभेदाय स्यातां महतीं महतीनाम्नीं निजवीणां विश्वावसोस्तदहतीतुंबुरोस्तुकलावती महतीनार
दस्य स्यात्सरस्वत्यास्तकच्छपीति वैजयंती मुहुर्मुहुरवेक्षमाणं तंत्रीयोजनाभेदमहिम्ना वायुसंयोगविशेषसामर्थ्येन पुरुषप्रयत्नमंतरेणैवाविसंवादे ध्वनतीति कौतुकादनु
संधानमित्यर्थः तत्र ग्रामलक्षणं यथा कुटुंबिनः सर्वे प्येकीभूतावसंति हि तथा स्वराणां संदोहोग्रामइत्यभिधीयते षड्ग्रामो भवेदादौ मध्यमग्रामएवच गांधारग्रामइत्येत
त्त्रयग्रामत्रयमुदाहृतमिति तथा नद्यावर्तोऽथ जीभूतः सप्तमोऽग्रामकारुण्यः षड्ग्राममध्यमगांधारास्त्रयाणां जन्महेतवइति मूर्च्छालक्षणंच क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चा

वरोहणं मूर्च्छनेत्युच्यते ग्रामस्था एताः सप्तसप्तच ग्रामत्रयेऽपि प्रत्येकं सप्तसप्तच मूर्च्छना इत्येकविंशति मूर्च्छना भवन्ति तन्नामानि तु नानपेक्षितसुच्यत इति प्रतिज्ञाभंगमयान्तरि
 ख्यंत इति सर्वमवदातं अत्र पुं व्यापारमंतरेण स्वराद्या विभावोक्त्या कोपिलोकाति क्रांतो यः शिल्पसौष्टवातिशयोवीणायाः प्रतीयते तेन सह स्वतो विशिष्टातिशयस्याभेदेनाध्यव
 सितत्वात्तन्मूलानि शयोक्तिरलंकारः साच पुं व्यापारं विना मूर्च्छनाद्यसंबंधेऽपि संबंधाभिधानादसंबंधे संबंधरूपतया च पुं व्यापाराख्यकारणं विनापि मूर्च्छनादिकार्योत्पत्तिघोत
 नाहि भावना व्यज्यत इत्यलंकारेणालंकारध्वनिरिति संक्षेपः १० निवर्त्येति अतीन्द्रियाः इन्द्रियमतिक्रान्ताः देशकालस्वरूपविप्रकृष्टार्थाः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीययेति स-

निवर्त्यसोऽनुब्रजतः कृतानतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नमः सदः
 समासदत्सादितदैत्यसंपदः पदमहेंद्रालयचारुचक्रिणः ११

मासः द्विगुप्रासापन्नालं पूर्वगतिसमासेषु परबल्लिंगता प्रतिषेधोक्त्युच्यते इति विशेष्यलिंगत्वं तेषां ज्ञानंतस्य निधिः सर्वार्थद्रष्टेत्यर्थः सः नारदः कृतानतीन्द्रियज्ञानप्रणामान्
 अनुब्रजतः अनुगच्छतः नमसि सीदंति गच्छंति नमः सदः करान् सत्सूक्ष्मेष्वेत्यादिना किप् निवर्त्यप्रतियाज्य सादिता विनाशिता दैत्यसंपदो येन सः तस्य चक्रिणो हरेः महें
 द्रस्यालयो भवनंतद्वच्चारुपदं स्थानं समासदत्तप्रापत् सीदतेर्लुङ् पुषादित्वादङ् अत्र नतीन्द्रियज्ञानपदः पदमिति द्वयोर्व्यंजनयुग्मयोरसकृदाहृत्याल्लेकानुप्रासः अन्यत्र वृत्त्यनु
 प्रास इत्यनयोः संसृष्टिः ११

पतदिति पतत्पतंगप्रतिमः पतन्नाकाशादवतरन्पतंगः सूर्यः सप्रतिमोपमानंयस्यसः पतंगपक्षिसूर्ययोरित्यमरः तपोनिधिर्मुनिः अस्यहरेः पुरोभुविपुरः प्रदेशोयावन्नव्यलीय-
तनातिष्ठत् लीड्ग्तौइतिधातोर्देवादिफात्कर्तरिलङ् तावदच्युतोहरिः गिरेः शैलात्तडितोस्यसंतीतितडित्वान्मेघइव मादुपधायाइतिमतुपोमकारस्यवकारः तसौ
मत्वर्थइतिभसंज्ञायामेकसंज्ञाधिकारेणापदत्वान्नजश्ल्वं उच्चकैरुन्नतात्पीठात्जवेनउदतिष्ठत् मुनिचरणस्यभूस्पर्शात्प्रागेवस्वयंउत्थितयान् ऊर्ध्वप्राणात्पुष्कामं-

पतत्पतंगप्रतिमस्तपोनिधिः पुरोस्ययावन्नभुविव्यलीयत गिरेस्तडित्वानिवतावदुच्चकैर्जवेनपीठादुदतिष्ठदच्युतः १२ अथप्रयत्नो-
न्नमितानमत्फणौर्ध्वतेकथंचित्फणिनांगणैरधः न्यधायिषातामभिदेवकीकृतं कृतेनधातुश्चरणौभुवस्तले १३ ७ ७

तियूनः स्थविरआगतेप्रत्यक्षानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइतिशास्त्रमनुस्मरन्नितिभावः उदोनूर्ध्वकर्मणीतिनियमादिहोर्ध्वकर्मणिनात्मनेपदं पतत्पतंगइत्यत्रपतंग-
स्यपतनासंभवादियमभूतोपमेत्याचार्यदंडिप्रभृतयोबंभणुः अतएवाप्रसिद्धस्योपमानत्वायोगादुत्प्रेक्षेत्याधुनिकालंकारिकाः सर्वेवर्णयन्ति १२ अथेति अथाच्युताभ्युत्थाना-
नंतरं धातुः कृतेननारदेन प्रयत्नेनादरातिशयेनोन्नमिताऊर्ध्वकृतास्तथापिमुनिपादन्यासंभारादानमंतःकुटिलाः फणापेषांतैः फणिनांगणैः अधोऽधः प्रदेशेकथंचिन्महताक-
ष्टेनधृतेस्थापितेभुवस्तलेभूपृष्ठे अभिदेवकीकृतं लक्षणोनाभिप्रतीआभिमुरव्यइत्यव्ययीभावः चरणौन्यधायिषातांनिहितौ दधातेः कर्मणिलुङ् स्वसिच्सीयुडित्यादिना-
चिण्वदिदियुक् अक्रफणानांनमनोन्नमनासंबंधेपिमुनिगौरवायतसंबंधाभिधानादतिशयोक्तिभेदः १३ ७ ७

टी०

तमिति आदिपूरुषःपुराणपूरुषः अन्येषामपि दृश्यत इति वादीर्घः सकृष्णः अर्घ्यपूजामर्हतीत्यर्घ्यस्तं दंडादिभ्यो यइति यप्रत्ययः तन्नारदं अर्घ्यार्थपूजार्थद्रव्यमर्घ्यं पादार्थं
भ्यांचेति यत्प्रत्ययः मूल्ये पूजाविधावर्घः षट्सकृत्त्रिष्वर्घ्यमर्घ्यार्थइति चामरः अर्घ्यमादिर्घ्यस्याः सातया अर्घ्यादिक या शेषाद्विभाषेतिकप्रत्ययः सपर्ययापूजया पूजानमस्या
पचितिः सपर्यार्चार्हणाः समाइत्यमरः साधुसम्यक् यथोक्तविधिनेत्यर्थः पर्यपूजत्परिपूजितवान् णौचडिल्लुडं तं कर्तव्यं युक्तंचैतदित्यर्थोत्तरं न्यस्यति गृहानिति मन-

स्वर्ग १

तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिपूरुषः सपर्ययासाधुसपर्यपूजत् गृहानुपैतुं प्रणयादभीप्सवो भवन्ति नापुण्यकृता मनीषिणः १४ नयावदे
तावुदपश्यदुत्थितौ जनस्तुषारां जनपर्वताविव स्वहस्तदत्ते मुनिमासने मुनिश्चिरंतनस्तावदभिन्यवीविशत् १५ ७ ७

सईषिणो मनीषिणः संतः पृषोदरादितात्साधुः अपुण्यकृतां पुण्यमकृतवतां निराचाराणां सकर्मपापमंत्रपुण्येषु कृत्वा इति भूते किं गृहान्प्रणयात्त्वेहादुपैतुं आगंतुं अभीप्स-
वः अभ्यासुमिच्छवः अभिलाषुका इति यावत् आप्तेः सन्नंतादुप्रत्ययः आपूज्यधामीदिति र्दिकारः न भवन्ति न जायन्ते किंतु पुण्यकृतामेव अतः कृच्छ्रलभ्याः संतः पूज्या इ-
त्यर्थः १४ नयावदिति उत्थितावेतौ मुनिरुष्णौ कर्मभूतौ जनो लोकः कर्त्ता तुषारां जनयोः हिमकज्जलयोः पर्वताविव यावन्नोदपश्यत् नोत्प्रेक्षितवान् तावत् चिरंतनः पुराणो मुनिः
कृष्णः पुराकिलभगवान् चदरिकारण्येनारायणावतारे तपसि स्थितवानिति पुराणात् सायंचिरमित्यादिनाद्युप्रत्ययस्तुडागमश्च स्वहस्तेन दत्ते आसने मुनिन्नारदं अभिन्यवीविश-
त्स्वाभिमुख्येनोपवेशितवान् विशते णौचड् १५ ७ ७

६

महामहानीलेति महत्याः महानीलशिलायाः सिंहलद्वीपसंभवेन्द्रनीलोपलस्यरुगिवरुग्यस्येत्यपमालंकारः सिंहलस्याकरोद्धूतामहानीलास्तुते स्मृता इति भगवानगस्त्यः तस्य
कंसकृषः कृष्णस्यपुरः अग्रे उच्चकैरुन्नते विष्टरे आसने वृक्षासनयोर्विष्टर इति निपातनात् त्वं निषेदिवान् उपविष्टवान् भाषायां सद्बसश्चुव इति क्मुः सः मुनिः अभिसायं
सायंकालमिमुखं अव्ययीभावः सायंकालस्य काव्यात् कृष्णोपमानत्वं श्रितः उदयाद्विद्येन तस्य चंद्रमसोऽभिरामतां शोभां अचूचुरत् चोरितवान् प्राप्तवानित्यर्थः
चुरस्ते ये इति धातोर्णिश्रीत्यादिना चङ् अत्रान्यस्यान्यधर्मसंबंधासंभवाच्चंद्रमसोभिरामतामित्यौपम्यपर्यवसानादसंभवद्वस्तुसंबंधरूपो निदर्शनाभेदः सचोक्तोपमावय

महामहानीलशिलारुचः पुरो निषेदिवान्कंसकृषः सविष्टरे श्रितोदयाद्वैरभिसायमुच्चकैरचूचुरच्चंद्रमसोभिरामतां १६ विधायतस्याप
चित्तिप्रसेदुषः प्रकाममप्रीयतयज्वनोप्रियः गृहीतुमार्यान्परिचर्ययासुहुर्महानुभावाहिनितांतमर्थिनः १७ ७ ७ ७

वांगंगिभावेन संकीर्यते १६ विधायेति यज्वनो विधिवदिष्टवंतः यज्वातु विधिनेष्टवानित्यमरः सयजोङ् निप् तेषां प्रियो हरिः प्रसेदुषः प्रसन्नस्य सदेः क्सरित्कत्तं तस्य मु
नेरपचितिं पूजां पूजानमस्यापचितिरित्यमरः विधाय कृत्वा प्रकाममत्यंतं अप्रीयत प्रीतोऽभवत् प्रीजोदैवादिकात्कर्तरिलङ् मुनिपूजायाः प्रीतिहेतुत्वेऽर्थोत्तरं न्यस्यति
गृहीतुमिति महानुभावाः महात्मानः आर्यान्पूज्यान्परिचर्ययासेवयासुहुर्वारंवारं गृहीतुं वशीकर्तुं ग्रहोलिदिदीर्घः नितांतमर्थिनोऽभिलाषवंतो हि अर्थनमर्थोऽभिलाषः म
एषामस्तीति मतर्थायि इति प्रत्ययोनतुणिनिः अत्र कृद्गतेस्तद्धितवृत्तिर्बलीयसीति भाष्ये १७ ७ ७ ७ ७ ७

अशेषेति अशेषतीर्थेभ्यः प्रयागादिसकलपुण्यक्षेत्रेभ्यः उपहृताः आनीताः कमंडलोः पाणौ निधाय कमंडलोरुदकपात्रादुद्धृत्य पाणौ निधायेत्यर्थः भुवस्तृणान्यतीत्यादि
वद्वाकुसूलासवतीत्यादिवह्नियान्तराक्षिसक्रियापेक्षया कमंडलोरपादानत्वं अरुन्धकमंडलुः कुंडीत्यमरः ऋषिणानारदेन अभ्युदीरिताः क्षिताः अतएवाघौघानां पाप
समूहानां विध्वंसविधौ विनाशकरणे पटीयसीः समर्थतराः घटुशब्दादीयसूत्र उगितश्चेति डीप् अपोजलानि हरिर्न तेन विनयनत्वेण मूर्ध्ना शिरसाऽग्रहीतृस्वीकृतवान्

अशेषतीर्थोपहृताः कमंडलोर्निधाय पाणावृषिणाभ्युदीरिताः अघौ
घविध्वंसविधौ पटीयसीर्न तेन मूर्ध्ना हरिरग्रहीदपः १८ सकांचने यत्र सु
नेरनुज्ञया नवांबुदश्यामतनुर्न्यविक्षत जिगाय जंबूजनितश्रियः श्रियं
समेरुशृंगस्य तदा तदासनं १९ ७ ७ ७ ७ ७

ग्रहेर्लुङ् १८ सकांचन इति नवांबुदश्यामतनुः सहस्रिः सुनेरनुज्ञया आज्ञया कांचने कांचनविकारे वैकारिकोऽणप्रत्ययः यत्र यस्मिन्नासनेन्यविक्षत उपविष्टवान् लुङिनेर्विश-
इत्यात्मनेपदं शलङ्गुषधादनिटः क्सः तत् आसनं तदाहरेरुपवेशनसमये जंबूनीलफलोदक्षविशेषः जंबूः सरभिपत्राचराजजंबूर्महाफला इत्यभिधानरत्नमालायां त
याजनितोत्पादिता श्रीः कांतिर्यस्य तस्य तथोक्तस्य भाषितपुंस्कत्वात्पक्षेपुं वद्वावानुमभावः समेरुशृंगस्य श्रियं जिगाय तद्ब्रह्मावित्यर्थः सन्लितोर्जेरितिकुलं उपमानानुप्रासयोः
संसृष्टिः १९

सनसेति वसंपुटपाकशोधितंकार्तस्वरंस्वर्णं रुक्मंकार्तस्वरंजांबूनदमष्टापदोस्त्रियामित्यमरः तद्वद्भास्वरंदीप्यमानंअंबरंयस्यसःपीतांबरइत्यर्थः कठोरताराधिप
स्वपूर्णंदोलंछनस्यछविरिबछविर्यस्येत्कपमानपूर्वपदोबहुग्रीहिरुत्तरपदलोपश्च सहारिः वाडवजातवेदसोवाडवाग्नेः शिखाभिः ज्वालाभिः आश्लिष्टः अंभसांनिधि-

सतसकार्तस्वरभास्वरांबरः कठोरताराधिपलोलनच्छविः विदिद्युतेवाडवजातवेदसः शिखाभिराश्लि-
ष्टइवांभसांनिधिः २० रथांगपाणेः पटलेनरोचिषामृषित्विषः संवलितविरेजिरे चलत्पलाशांतरगोचरा
स्तरोस्तुषारमूर्तेरिवनक्तमंशवः २१

रिधसागरइवविदिद्युतेवभासे २० रथांगपाणेरिति रथांगंचक्रं पाणौयस्यतस्य
हरेः प्रहरणार्थेभ्यः परेनिष्ठासमम्योभवतइतिपाणेः परनिपातः रोचिषांप्रभाणांपटलेनसमूहेनसंवलिताः मिलिताः सत्यः ऋषित्विषः नक्तंरात्रौसमम्यर्थेऽव्ययं दिवा-
न्हीत्यथदोषाचनक्तंरजनावितीत्यमरः तरोः चलतांपलाशानांपात्राणामंतराणिविवराणिगोचरः आश्रयोयेषांतेतुषाराशीतलामूर्तिर्यस्यतस्येदोरंशवइवविरेजिरेचकाशिरे २१

प्रफुल्लेति प्रफुल्लतीति प्रफुल्लं फुल्लविकसने इति धातोः पचाद्यजन्तं फले निष्ठायां अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवकशोलाघादिति नियमात् प्रफुल्लमित्येवेति क्षीरस्वामी तापिच्छस्यत
मालस्यपुष्पं तापिच्छं फले लुगिति तद्धितलुक् द्विः न प्रसवे सर्वमिति न पुंसकत्वं कालस्कंधस्तमालः स्यात्तापिच्छोपीत्यमरः तेन निभैः सदृशैः प्रफुल्लतापिच्छनिभैः नि
त्यसमासत्वादस्वपदविग्रहः अतएव स्फुरत्तरपदेत्वमी निभसंकाशनीकाशप्रतीकाशोपमादय इत्यमरः सप्तसप्तच्छदाः पर्णानि पर्वस्यस्येति सप्तच्छदो वृक्षविशेषः
सप्तपर्णो विशालत्वकशारदो विषमच्छद इत्यमरः संख्याशब्दस्य वृत्तिविषये वीप्सा र्थत्वं सप्तपर्णोदिवदिति भाष्यशेषं तापिच्छवत्तस्य पुष्पाणि सप्तच्छदानि तेषां पांस्कव

प्रफुल्लतापिच्छनिभैरभीषुभिः शुभैश्च सप्तच्छदपांस्कपांडुभिः परस्परेण च्छुरितामलच्छवीतदैकवर्णाविवर्तौ बभूवतुः २२ युगांत

कालप्रतिसंहतात्मनो जगंतियस्यासविकाशमासत तनौ ममुस्तत्र न कैठमद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः २३ त्पांडुभिश्च शक्रैः शु

भैश्चरुभिः अभीषुभिरन्योन्यरश्मिभिः अभीषुः प्रग्रहे रश्मावित्यमरशाश्वतौ परस्परेण च्छुरिते रूषिते मिश्रिते अमलेच्छवी अन्योन्यकांती ययोस्तौ छयोरभीषूणां चाव
यवावयविभावाद्देन निर्देशः तौ हरिनारदौ तदा एकवर्णाविवर्तौ बभूवतुः अभूतां उभयप्रभामेलनात् उभयोरपि सर्वगेंगं गायमुना संगम इव स्फटिकेंद्रनीलमणिप्रभामेल
न प्रायः कश्चिदेको वर्णः प्रादुर्बभूव तन्निमित्ताच्चेयमनयोरेकवर्ण इवोत्प्रेक्षा २२ युगांतेति युगांतकाले प्रतिसंहता आत्मन्युपसंहता आत्मानो जीवायेन तस्य कैठमद्विषे
हरेः यस्यांतनौ जगंतिसविकाशं सविस्तरमासत अतिष्ठन् आस उपवेशने इति धातोर्लङ् तत्र तस्यांतनौ देहेतपोधनस्याभ्यागमेन संभवतीति संभवाः संभूताः पचाद्यच्

मुदःसंतोषाःनमसुः अतिरिच्यंतेस्मेत्यर्थः चतुर्दशभुवनभरणपर्यासेवपुष्पंतर्नमांतिस्मेतिकविप्रौदोक्तिः सिद्धातिशयेनस्वतःसिद्धस्याभेदेनाध्यवसितत्वादतिशयोक्तिः
साचमुदामंतःसंबंधेष्वसंबंधोक्त्यासंबंधेअसंबंधरूपा २३ निदाघेति निदाघमुष्णंधामतेजोयस्यतंतथोक्तं निदाघोग्रीष्मकालेस्यादुष्णस्वेदांबुनोरपीतिविश्वः अर्कमिव
अधिदीधितिअधिकतेजसंमुनिं अभिलक्ष्य अभिरभागइतिलक्षणेकर्मप्रवचनीयसंज्ञा कर्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीया मुदा विकाशंविस्तारंउपेयुषी उपगतेकस्तप्रत्ययां

निदाघधामानमिवाधिदीधितिमुदाविकाशंमुनिमभ्युपेयुषी
विलोचनेविभ्रदधिश्रितश्रिणीसपुंडरीकाक्षइतिस्फुटोभवत् २४

तोनिपातः अतएवाधिश्रितामासाश्रीर्याभ्यांतेनकोक्ते इकोचिविभ्रत्तवितिनुमागमः विलोचनेविभ्रत्पारयन् नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः सःहरिः पुंडरीकाक्षइत्येवं
स्फुटोऽभवत् सूर्यसन्निधानेश्रीविकाशसंभवत्वेनपुंडरीकसाधर्म्यात् पुंडरीकइवाक्षिणीयस्येत्येवमवयवार्थलाभेनपुंडरीकाक्षइतिव्यक्तमन्वर्थसंज्ञोऽभूदित्यर्थः विभ्रत्
स्फुटोऽभवदितिपदार्थहेतुकस्यस्वावलिङ्गस्यनिदाघधामानमिवेत्युपमासापेक्षत्वादनयोरंगांगिभावेनसंकरः २४ ७ ७

सितमिति अथ उभयोरुपवेशनानंतरं अच्युतः हेतुकर्ता विसारिभिः अभीक्ष्णं प्रसरद्भिः बहुलमाभीक्ष्ण्ये इति णिनिः द्विजावलिः दंतपेक्तिः दंतविप्रोडजा द्विजा इत्यमरः सैव व्याजः कपटं यस्य सः तद्रूप इत्यर्थः सचासौ निशाकरश्च तस्यां शक्तिः किरणैः सितं स्वभावशुभं मुनेर्वपुः सौधं प्रासादमिव सुतरां अत्यंतं अव्ययादाम्प्रत्ययः सितिन्ना धावत्ये न प्रयोज्यकर्त्रा लंभयन् आपारयन् अति धवल्यनित्यर्थः लभेरगत्फपसर्जनप्राप्त्यर्थत्वेन अगत्यर्थत्वाद् इति बुद्ध्यादिना अणिकर्तुरकर्मकत्वं तथा च वामनः लभेर्गत्यर्थात् णिचूणौ कर्तुः कर्मत्वाकर्मत्वे इति प्राप्त्युपसर्जनगत्पर्थत्वे तु कर्मत्वमेवेति रहस्यं लभेऽश्वेति नुमागमः शुचिस्मितां वाचमवोचत् उक्तवान् स्मितपूर्वमिमाषीन् चराघव इति न्याया

सितं सितिन्ना सुतरां मुनेर्वपुर्विसारिभिः सौधमिवाथ लंभयन् द्विजावलिव्याजनिशाकरां शुभिः शक्तिस्मितां वाचमवोचदच्युतः २५ हरत्य

घंसंप्रति हेतुरेव्यतः शम्भस्य पूर्वाचरितैः कृतं शुभैः शरीरभाजां भवदीयदर्शनं व्यनक्ति कालत्रितयेऽपि योग्यतां २६ दितिभावः ब्रुवो वचि लुङ् वचउम्

इत्युमागमे गुणः अत्र सौधमिवेत्युपमायाः सितिन्ना लंभयन् इत्यसंबंधरूपा निशयोक्तिः द्विजावलिव्याजनिशाकरेति च्छलादिशब्दैरसत्यत्वप्रतिपादनरूपा पन्हवस्य च मिथोनैरपे क्ष्यात्संसृष्टि २५ हरतीति भवदीयदर्शनं शरीरभाजां द्रष्टृणामित्यर्थः भजो णिवः कालत्रितयेऽपि भूतादिकालत्रयेऽपि योग्यतां पवित्रतां व्यनक्ति गमयति कुतः संप्रतिदर्शनकाले अघं पापं हरति एव्यतो भाविनः शम्भस्य श्रेयसो हेतुः तथा पूर्वाचरितैः प्रागनुष्ठितैः शुभैः सुकृतैः कृतं एवं त्रैकाल्येऽपि स्वकार्यत्वेन कारणत्वेन च पुंसि कृतसमवायमवगमयतो दर्शनं कस्य न भाव्यमिति भावः अत्र हरतीत्यादिवाक्यत्रयार्थस्य शरीरेत्यादिवाक्यार्थहेतुत्वोक्त्या वाक्यार्थहेतुत्वं काव्यलिङ्गमलंकारः २६

जगतीति जगत्पर्यासाऽपरिच्छिन्नासहस्रं भानवोऽश्वोयस्य तेन भानुनाऽर्केण भानवोर्कहरांशव इति उभयत्रापि वैजयंती यत्तमो नियंतुं निवारयितुं न समभाविनशोके भावे लु-
 इ. अविद्यमानमुत्तमं यस्मान्नदनुत्तमं सर्वाधिकं अदस्तमो मोहात्मकं असंख्यतांगतैः तेजोभिः प्रसह्यबलात् त्वयानुन्नं अतः श्लाघ्यदर्शनो भवानिति भावः तुदविदेति विक-
 ल्यानिष्ठानत्वभावः अत्र उपमायाद्भानोः मुनेराधिक्यप्रतिपादनाच्च निरेकः २७ कृतमिति प्रजानां जनानामपत्यानां च क्षेमकृता कुशलकारिणा प्रजास्यात्संततौ जने इत्यम-
 रः स्रपात्रे योग्यपुरुषे कदाहादिदृढभाजने च निक्षेपेण निवातेन निराकुलात्मना स्वस्थचितेन च योग्यभाजनयोः पात्रमित्यमरः प्रजासृजा ब्रह्मणा पुत्रिणा च त्वंधनसंपदा

जगत्पर्याससहस्रभानुनानयनियंतुं समभाविभानुना प्रसह्यतेजोभिरसंख्यतांगतैरदस्त्वयानुन्नमनुत्तमेतमः २७ कृतः प्रजाक्षे-
 मकृता प्रजासृजा सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना सदोषयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयोनिधिः श्रुतीनां धनसंपदामिव २८ ७ ७

मिव श्रुतीनां वेदानां सदोषयोगेऽपि दानभोगाभ्यां व्ययेऽपि अक्षयः एकत्राप्तायत्वादन्यत्रानंत्याच्चेति भावः गुरुः उपदेष्टा संप्रदायप्रवर्तक इति यावत् अन्यत्र महान्निधीय-
 तेऽत्रेति निधिः क्षेपः कृतः उपसर्गघोः किः श्रुतिसंप्रदायद्वारा धर्माधर्मव्यवस्थापकतया जगत्प्रतिष्ठाहेतूनां भवादृशां दर्शनं कस्य न श्लाघ्यमिति भावः अत्र शब्दमात्र-
 साधर्म्यात् श्लेषोऽयं प्रकृतविषय इत्याहुः २८ ७ ७ ७ ७ ७ ७

विलोकनेनेति हेमुने निबर्हिताहसा अपहतपाप्मना अतएवासुना तवविलोकनेनैवकृतार्थः कृतोस्मि तथाप्यहं गरीयसीरर्थवत्तराः द्विवचनविभज्येत्यादिनाईय
 स्रुत्तुगितश्चेतिडीप् प्रियस्थिरेत्यादिनागुरोर्गिरादेशः गिरस्तववाचो विशुश्रूषुः श्रोतुमिच्छुरस्मि शृणोतेः सन्नंतादुप्रत्ययः नचैतद्व्येत्याह अथवेति तथाहीत्यर्थः
 अथवेतिपक्षांतरप्रसिद्धोरितिगणव्याख्यानात् श्रेयसिषयेकेनतृप्यतेनकेनापीत्यर्थः कृतार्थतायादयन्नाभावादितिभावः भावेलद् २९ एवंप्रियमुत्क्रासंप्रत्या

विलोकनेनैवतवासुनामुनेकृतः कृतार्थोऽस्मिनिबर्हिताहसा तथापिशुश्रूषुरहंगरीयसीर्गिरोथवाश्रेयसिकेनतृप्यते २९ गतस्पृहोप्या
 गमनप्रयोजनंवदेतिवक्तुंव्यवसीयतेयया तनोतिनस्तामुदितात्मगौरवोगुरुस्तवैवागमएवधृष्टतां ३० इतिब्रुवंतंतमुवाचसप्रती
 नवाच्यमित्यंपुरुषोत्तमत्वया त्वमेवसाक्षात्करणीयइत्यतः किमस्ति कार्यं गुरुयोगिनामपि ३१ ७ ७ ७

गमनप्रयोजनंविनयेनपृच्छति गतस्पृहोपीति गतस्पृहोपिविरक्तोपित्वमागमनप्रयोजनंवदेतिवक्तुंययाधृष्टतयाव्यवसीयतेउद्यम्यते स्यतेभावेल्दुदितमुत्पन्नमुक्तं
 वा आत्मनोममगौरवंयेनस गुरुः श्लाघ्यः एषः तवागमएवनोस्माकंतांधृष्टतांतनोति भवतोनिस्पृहत्वेपिप्रेक्षावत्प्रवृत्तेः प्रयोजनव्याप्त्यासावकाशः प्रश्नइतिभावः ३०
 इतीति इतिब्रुवंतंतंहरिसप्रतीमुनिरुवाच किमिति हेपुरुषोत्तमपुरुषश्रेष्ठ ननिर्धारणेइतिषष्ठीसमासनिषेधात्सप्तमीसमासः त्वयाइत्थंगतस्पृहोपिइत्येवंनवाच्यं
 निस्पृहस्याप्यत्रप्रयोजनसंभवंइतिभावः तदेवाह योगिनामपित्वमेवसाक्षात्करणीयः प्रत्यक्षीकर्तव्यइत्यस्मादन्यत्गुरुकार्यं किमस्तिनकिंचिदित्यर्थः तस्मान्नप्रयोज
 नान्तरप्रश्नावकाशइतिभावः ३१

यदुक्तं योगिनामपित्वमेवसाक्षात्करणीयइतितदेवद्रढयति उदीर्णरागेति उदीर्णउद्रिक्तोरागोविषयामिलाषः स एव प्रतिरोधकः प्रतिबंधकः पादञ्चरश्चयस्मिन्तं प्रति
रोधपरास्कंदीपादञ्चरमलिसुचाइत्यमरः अभीक्ष्णंमुहुर्मुहुः असुण्णतया अनभ्यस्तत्वेनाप्रतिहतत्वेनचजनैरतिदुर्गमंमोक्षपथंअपवर्गमार्गंकांतारंचोपेयुषः प्राप्तवतः
उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिक्वस्वतोनिपातः मनस्विनःसुमनसोधीरस्यच प्रशंसायांविनिःत्वमेवनिरपायःपुनरावृत्तिरहितःसंश्रयःप्राप्तिर्यस्याःसातथोक्ता न-

उदीर्णरागप्रतिरोधकंजनैरभीक्ष्णमसुण्णतयाऽतिदुर्गमं
उपेयुषोमोक्षपथंमनस्विनस्त्वमग्रभूमिर्निरपायसंश्रया ३२

सपुनरावर्ततइतिश्रुतेः अग्रभूमिःप्राप्यस्थानं अग्रमालंबनेप्राप्यइतिविश्वः सोहमित्यादिश्रुतेस्तस्यासेरेवमोक्षत्वादितिभावः तस्मान्मुमुक्षूणामपित्वमेवसाक्षात्करणीय
इतिप्रसिद्धंतमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेपनायेतिश्रुतेः यथाकस्यचित्कुतश्चित्संकटान्निर्मत्यकेनचित्कारणेनगतस्यकिंचिन्निर्बाधस्थानप्राप्तिरभयापकल्पते
तथात्वमपिसुसुप्तोरितिध्वनिः ३२

ननु प्रकृतिविविक्तपुरुषसाक्षात्कारान्मोक्षोनात्मत्वासाक्षात्कारादित्याशंक्यसोऽपित्वमेवेत्याह उदासितारमिति पुराविदः पूर्वज्ञाः कपिलादयः त्वानिगृहीतमानसैः अं
तर्निरुद्धचित्तैर्योगिभिः आत्मनिदृष्ट्यात्मं विमत्स्यर्थेऽव्ययीभावः अनश्चेतिसमासांतष्टच् अध्यात्ममेवदृक्त्तानंतया अध्यात्मदृशाप्रत्यक्दृष्ट्या कथंचनगृहीतंसा
क्षात्कृतं केनरूपेणगृहीतमित्यत आह उदासितारं उदासीनं प्रकृतौ स्वार्थप्रवृत्तायामपि स्वयमप्राकृतत्वादस्पृष्टमित्यर्थः आसेत्तृच् विकारेभ्यो बहिर्विकारं स

सर्ग १

उदासितारं निगृहीतमानसैर्गृहीतमध्यात्मदृशा कथंचन
बहिर्विकारं प्रकृतेः पृथग्विदुः पुरातनं त्वां पुरुषं पुराविदः ३३

हृदादिभ्यः पृथग्भूतमित्यर्थः अपपरिवहिरंचवः पंचम्येत्यव्ययीभावः किंच प्रकृतेस्त्रिगुणात्मनो मूलकारणात् पृथक् भिन्नं प्रकृतिः पंचभूतेषु प्रधाने मूलकारणे इति यादव
पुराभवं पुरातनमनादि सायं चिरमित्यादिनाद्युप्रत्ययः पुरुषं पुरुषपदवाच्यं विज्ञानघनं विदुर्विदंति विदोलरोवेति श्लेषसादेशः यथाहः मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्र-
कृतिविकृतयः सप्तषोडशकश्च विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति अजामेकालोहितशक्कृष्णमित्यादिभ्युत्पद्यमानोऽपित्वमेव तत्त्वमस्यादिवाक्यैरेक्यश्रवणात् तस्माच्च मे

११

वसाक्षात्करणीयइतिस्फुक्तमितिभावः ३३ एवंभगवतोनिर्गुणस्वरूपमुत्कासंप्रतिप्रस्तुतोपयोगितयासगुणमाश्रित्यषड्भिः सौति निवेशयामासिथेति जगन्त्रयस्यएकस्य
पतिः एकाधिपतिरित्यर्थः एकशिल्पीच स्यपतिरधिपतौतस्मिन्बृहस्पतिसचिवयोरितिर्वैजयंती लंहेलयोद्धृतं वराहावतारइतिभावः फणाभृतामोकसः आश्रयस्यसद्भन
श्च ओकंसद्भनिचाश्रयइतिविश्वः एकंछादनमावरणंभूतलं उच्चकैः उन्नतेषु अहीश्वरः शेषएवस्तंभस्तस्यशिरः समूर्धस्यअग्रेषु सहस्रेष्वितिभावः निवेशयामासि
थनिहितवानसि विशतेर्ण्येताल्लिखितिरूपं कञ्चानुप्रयुज्यतेलिटीत्यस्तेरनुप्रयोगः अतःश्लिष्टाश्लिष्टरूपकयोर्हेतुहेतुमद्भावात्श्लिष्टपरंपरितरूपकं ३४ अनन्येति-
नविद्यतेऽन्योगुरुर्यस्यास्तस्याअनन्यगुर्वाइत्यनीकारांतःपाठः समासात्प्रागीकारेनद्युतश्चेतिकप्रत्ययः पश्चात्त्वनुपसर्जनादित्यधिकाराद्धेतोःगुणवचनादिति नप्राप्तो

निवेशयामासिथहेलयोद्धृतंफणाभृतांछादनमेकमोकसः जगन्त्रयैकस्यपतिस्त्वमुच्चकैरहीश्वरस्तंभशिरः सुभूतलं ३४ अनन्यगु
र्व्यास्तवकेनकेवलः पुराणमूर्तेर्महिमावगम्यते मनुष्यजन्मापिस्तरास्तरान्गुणैर्भवान्भवच्छेदकरैः करोत्यधः ३५ ति इतिह्रस्वश्चेति

वानदीसंज्ञात्वात् आपूनद्याइत्याडागमः केचित्समासांतोऽनित्यइतिकंप्रवारयंति तस्याः सर्वोत्तमायास्तवपुराणमूर्तेः केवलः मानुषस्यैव केवलं ह्रस्व एकः स्यात्केवलश्च
वधारणइतिशाम्बतः महिमाकेनाऽवगम्यते नकेनापीत्यर्थः कुतः मनुष्याज्जन्मयस्यसमनुष्यजन्माऽपिभवान् अवर्ज्योहिबहुव्रीहिर्यधिकरणोजन्माद्युत्तरपदइ
तिवामनः भवच्छेदकरैः संसारनिवर्तकैः गुणैर्ज्ञानादिभिः स्तरास्तरान् स्तरास्तरविरोधस्यकार्योपाधिकत्वेनाशाश्वतिकत्वात्पेषांचविरोधः शाश्वतिकइतिनद्वंद्वैकव

द्वावइत्याहुः अधःकरोतिशेषेप्रथमइतिप्रथमपुरुषः भवच्छब्दस्ययुष्मदस्मदन्यत्वेनशेषत्वादिति मानुषएवतेमहिमादुरवगाहः अमानुषस्तुकिमितितात्पर्यार्थः द्वितीयार्थेअसकृद्धंजनयुग्माहत्याछेकानुप्रासः ३५ लघूकरिष्यन्निति त्वंअतिअत्यंतभारेणदुर्जनस्वरूपेणभंगुरोस्वयंभज्यमानां भंजभासमिदोधुरच् मिदुरादयःकर्मकर्तरिइतिवामनः अमूं भुवमित्यर्थः लघूकरिष्यन्निर्भारांकरिष्यत्किल अभूततद्भावेच्चिः औचेतिदीर्घः तृतीयाद्यौस्त्रिदिवःस्वर्गःतस्मात् घञर्थेकविधानं वृत्तिविषयेसंख्याशब्दस्यपूरणार्थत्वंत्रिभागादिवत् अवातरःअवतीर्णोसि सांप्रतंसंप्रतिउद्दलोकत्रितयेन कुक्षावितिशेषः त्वयाधरित्रीगुरुःपूज्याभा

लघूकरिष्यन्नतिभारभंगुराममूंकिलत्वंत्रिदिवादवातरः उद्दलोकत्रितयेनसांप्रतंगुरुर्धरित्रीक्रियतेतरांत्वया ३६ निजौजसो
ज्जासयितुंजगद्ब्रह्मासुपाजिहीथानमहीतलंयदि समाहितैरप्यनिरूपितस्ततःपदंदृशःस्याःकथमीशमादृशां ३७ ७ ७

रवतीचक्रियतेतरांअतिशयेनक्रियते तिङ्श्चेतितरप् किमेतिङेति आम्प्रत्ययः लघूकर्तासगुरुकर्तेतिविरोधाभासोऽलंकारः आभासत्वेविरोधस्यविरोधाभासउच्यतइतिलक्षणात् ३६ निजौजसेति निजौजसास्वतेजसा जगद्ब्रह्मोद्बुध्यंतितेजगद्ब्रह्मकंसादयः सत्सूद्विषेत्यादिनाकिप् तेषामुज्जासयितुं तान्रहंतुमित्यर्थः जासिनिप्रहणेत्यादिनाकर्मणिशेषेषष्ठी जसृहिंसायांचुरादिः महीतलंनोपाजिहीथाः यदिनावतरश्चेत् ओहाङ्गंतौलिङ्गिथासिरूपं ततस्तर्हिसमाहितैःसमाधिनिष्ठैरपि स कर्मकादप्यासितादिवदविवक्षितेकर्मणिकर्तारिक्तः अयवासमाहितचित्तैः विभक्तधनेषुविभक्ताभ्यातरइतिवदुत्तरपदलोपोद्रष्टव्यः गम्यमानार्थस्याप्रयोगएवलोपोऽ

मिमतइतिकैष्यटः अनिरूपितः अगृहीतस्त्वं हे ईश मादृशां चर्मचक्षुषामिति भावः दृशः दृष्टेः पदं विषयः कथं स्यात् कथं भविष्यति अस्मत्साक्षात्कार एवात्रागमनप्र
योजनमिति भावः ३७ ननु कोयं निर्बोधो यस्मिन्ममेवायं दुष्टनियहाधिकार इत्याशङ्क्यानन्यसाध्यत्वादित्याह उपप्लुतमिति विश्वं विभतीति विश्वं भरः तत्संबुद्धौ हे विश्वं भरवि
श्वत्रातः संज्ञायां भृतृदृजीत्यादिना खशप्रत्यये सुमागमः मदोद्धतैः कंसादिभिः उपप्लुतं पीडितं अदो विश्वं पातुं त्वमेव ईशिषेशक्नोषि विश्वं भरत्वादिति भावः इशा ऐश्वर्य
र्यैल्लिखितसिरूपं अत्र वैधर्म्येण दृष्टान्तमाह क्षपायास्तमस्कांडैः तमो वर्गैः कांडो रून्नीदंडबाणार्बवर्गावसरवारिषित्यमरः कस्कादिषु चेति विसर्जनीयस्य सत्त्वं मली
मसंमलिनं मलीमसंतुमलिनं कच्चरं मलदूषितमित्यमरः ज्योत्स्नातमिस्तेत्यादिना मत्वर्थो निपातः नभः क्षालयितुं रवेः ऋतेरविं विना अन्यारादितरर्तइति पंचमी

उपप्लुतं पातुमदोमदोद्धतैस्त्वमेव विश्वं भर विश्वमीशिषे ऋतेरवेः क्षालयितुं क्षमेतकः क्षपातमस्कांडमलीमसं नभः ३८ करोति कंसा

दिमहीभृतां वधाज्जनो मृगाणामिव यत्तव स्तवं हरे हिरण्याक्षपुरः सरास्फुरद्विपद्विषः प्रत्युत सातिरस्त्रिक्रिया ३९ कः क्षमेतकः शङ्क्याननकोपी

त्यर्थः अत्र वाक्यद्वये समानधर्मस्यैकस्येशिषे क्षमेतेति शब्दद्वयेन वस्तुप्रतिवस्तुभावेन निर्देशस्तत्रापि व्यतिरेकसुखत्वाद् वैधर्म्येण प्रतिवस्तूपमालंकारः तदुक्तं सर्वस्वक
ता वाक्यार्थगतत्वेन सामान्यस्य वाक्यद्वये पृथक् निर्देशो प्रतिवस्तूपमा ३८ करोतीति किंच जनो मृगाणामिव कंसादिमहीभृतां वधाद्धेतोः तव स्तवं स्तोत्रं स्तवस्तोत्रं स्तुति
र्नुतिरित्यमरः करोतीति यत् हरेरुष्णसिंहेति च गस्यते सा स्तुतिक्रिया हिरण्याक्षपुरः सराः हिरण्याक्षप्रभृतयोपे अस्फुराः त एव द्विपास्तेषां द्विषः हंतुरित्यर्थः तस्यत

वमत्युतवैपरीत्येन प्रत्युतेत्युक्तवैपरीत्यइतिगणज्याख्याने निरस्क्रियाऽवमानः यदितिसामान्येनपुंसकं सेतिविधेयेलिंगं गजघातिनः सिंहस्यमृगवधवर्णनमिवमहा
सुरहंतुस्तवकंसादिक्षुद्रनृपवधोद्घाटनंतिरस्कारएवेत्यर्थः अत्रास्करद्विपानांहरिरेवहरिरितिश्चिह्नपरंपरितरूपकंसृगाणामिवेत्युपमयाअंगांगिभावेनसंकीर्यते ३९
एवंस्तुत्यादेवमभिसुरपीकृत्यागमनप्रयोजनंबक्तुंउपोद्घातयति प्रवृत्तइति त्वंडस्मितश्रमःत्यक्तश्रमःसन्क्रमेणभुवनद्विषांभुवनानिद्विषंतीतिभुवनद्विषोदुष्टाः
तेषांपेष्टुंतान्हंतुमित्यर्थः जासिनिप्रतिशेषेकर्मणिषष्ठी स्वयमपरप्रेरितएवप्रवृत्तोसि एवंतर्हिपिष्टपेषणंमाकारीरितिचेत् तत्राह तथापिस्वतःप्रवृत्तोपिमिथोर

प्रवृत्तएवस्वयमुद्दिष्टतश्रमःक्रमेणपेष्टुंभुवनद्विषामपि तथापिवाचालतयायुनक्तिमांमिथस्त्वदाभाषणलोलुपंमनः ४०

तदिंद्रसंदिष्टमुपेन्द्रयद्वचःक्षणंमयाविश्वजनीनमुच्यते समस्तकार्येषुगतेनधुर्यतामहिद्विषस्तद्भवतानिशम्यतां ४१

हसित्वदाभाषणेतयासहसंलापेलोलुपंलुब्धं लुब्धोभिलाषुकस्तृष्णाकृसमौलोलुपलोलुमावित्यमरः मनःमांवाचालतयासहयुनक्तिवाचालंकरोतीत्यर्थः वाचोबह्वो
स्यसंतीतिवाचालः आलजाटचौबहुभाषिणीत्यालच् स्याज्जल्प कस्तुवाचालोवाचाटोबहुगर्ह्यवागित्यमरः ४० अथस्ववाक्यश्रवणंसहेतुकंप्रार्थयते तदिति त
त्तस्मादिंद्रमुपगतःउपेन्द्रइंद्रावरजःअतएवेंद्रसंदिष्टंश्रोतव्यमितिभावः किंचविश्वस्मैजनायहितंविश्वजनीनं आत्मन्विश्वजनेत्यादिनारयः यद्वचःक्षणंनतुचिरंम
योच्यते तद्वचःअहिद्विषोद्वत्रारेः सर्पेद्वत्रासुरेप्यहिरितिवैजयंती समस्तकार्येषुधुर्यतांधुरंधरत्वंगतेनातोपिभवतानिशम्यतांश्रूयतांप्रार्थनायांलोट् धुरंवह तीतिधुर्यः
धुरोयदृकावितियत्प्रत्ययः स्फुटमत्रपदार्थहेतुकंकाव्यलिंगमलंकारः ४१

अथशिशुपालोहंतव्यइतिवक्तुं तस्यावश्यवध्यत्वेऽनन्यवध्यत्वज्ञापनौपयिकतया तस्यौद्धत्यप्रकटनार्थं जन्मांतरदृत्तांतं तावदुद्धाटयति अभूदिति प्रतिपक्षात् शत्रो
 र्जन्मया सांतासांभियां अभूमिः अविषयः निर्भीक इत्यर्थः तपनद्युतिः सूर्यप्रतापः दितेस्तनूजोदैत्योऽभूत् कोसावन आह हरेरिंद्रस्य इंद्रशब्दार्थनिषूदनं इंदतीति
 इंद्रः इदिपरमैश्वर्यं ऋज्जेंदेत्यादिनारन्ध्रस्य यांत औणादिको निपातः तस्य इंद्रशब्दस्येन्द्र इति संज्ञापदस्य योऽर्थः परमैश्वर्यलक्षणः तस्य निषूदनं निवर्तकं कर्तरित्युद्
 हरेरैश्वर्यहर्तारमित्यर्थः यंदैत्यं हिरण्यशब्दपूर्वकशिपुं प्रचक्षते हिरण्यकशिपुमाहुरित्यर्थः अत्र हिरण्यशब्दपूर्वकत्वं कशिपुशब्दस्येव न तु संज्ञिनस्तदर्थस्येति-

अभूदभूमिः प्रतिपक्षजन्मनांभियांतनूजस्तपनद्युतिर्दितेः यमिंद्रशब्दार्थनिषूदनं हरेर्हिरण्यपूर्वकशिपुं प्रचक्षते ४२ समत्सरेणा
 स्फुरइत्फपेयुषाचिरायनाम्नः प्रथमाभिधेयतां भयस्य पूर्वाचतरस्तरस्विनां मनस्सु येन द्युसदान्यधीयत ४३ शब्दपरस्य कशिपुशब्दस्यार्थ

गतत्वेनाप्रयोज्यस्य प्रयोगादवाच्यवचनार्थरिक्त्यं दोषमाहुः पदवाच्यस्य वचनमवाच्यवचनं न तदिति समाधानं एवंविधविषयेशब्दपरेणार्थलक्षणेति कथंचित्संपाद्यमि
 त्युक्तमस्माभिः देवपूर्वेगिरिंतमिति धनुरुपपदमस्मैवेदमभ्यादिदेशेत्येतद्व्याख्यानावसरे संजीविन्यां घंटापथे च विशेषश्चात्र यंदैत्यमुद्दिश्य हिरण्यपूर्वकशिपुं
 हिरण्यशब्दपूर्वकशिपुशब्दं प्रचक्षते संज्ञात्वेन प्रयुंजत इति ४२ समत्सरेणेति समत्सरेण सवैरेण अस्य तीत्यस्फुरः असेरुरन् अस्फुरइति नाम्नः चिरायचि
 रकालेन चिरायचिरात्रायचिरस्याद्याश्चिरार्थका इत्यमरः प्रथमाभिधेयतां उपेयुषा अन्वर्थतया मुख्यार्थतांगतेन तरस्विना बलवता तरसी बलरंहसी इति वि

श्वः येन हिरण्यकशिपुना दिवि सीदंतीति द्युसदस्तेषां देवानां मनः सुभयस्य पूर्वावतारः प्रथमप्रवेशः ऋदोरप् न्यधीयतनिहितः धाजः कर्मणिलङ् अस्मादेव दे-
वानां भयस्योत्पत्तिरभूदित्यर्थः ४३ दिशामिति श्रियः संपदः यतः यदेत्यर्थः दिशामधीशान् दिक्पतीनपि चतुरः स्फुरान्द्रव रुणयमकुबेरानपास्य विहाय तं हिरण्यकशि-
पुं रागद्वेष्टारागाकुंष्टाः सत्यः ननु बलादिनिभावः सिषेविरे यतो वीरप्रियाः श्रिय इति भावः तत आरभ्य तदा प्रभृति अयशः करोतीत्ययशस्करः दुःकीर्तिहेतुकमित्यर्थः
कृजो हेतुताच्छीत्यानुलोम्येष्विति टप्रत्ययः अतः कृकमीत्यादिना विसर्जनीयस्य सत्वं उच्चैः प्रचुरं चला इति अस्थिरा इति प्रवादं जनवादमवापुः दिगीशानामपि सर्वस्वह-

दिशामधीशां श्वतुरो यतः स्फुरानपास्य तं रागद्वेष्टाः सिषेविरे अवापुरारभ्य ततश्चला इति प्रवादमुच्चैरयशस्करं श्रियः ४४ पुराणि
दुर्गाणि निशानमायुधं बलानि शूराणि घनाश्च कंचुकाः स्वरूपशोभैकफलानि नाकिनांगणैस्तमाशंक्य तदादिचक्रिरे ४५

रणमिति तदौद्धत्यस्य पराकाष्ठेति भावः ४४ पुराणीति किंच नाकिनां स्फुराणांगणैः तं हिरण्यकशिपुमाशंक्य बाधकत्वेनोत्प्रेक्ष्य सकालः आदिर्यस्मिन्तत्तदादितदाप्र-
भृतिस्वरूपशोभैकफलं मुख्यं प्रयोजनं येषां पुरादीनां तानियथोक्तानि प्रागीदृगसाध्यशात्रवाभावादिति भावः नपुंसकमनपुंसकेनैति नपुंसकैकशेषः पुराणि दु-
र्गाणि प्राकारपरिखादिभिः अगम्यानि चक्रिरे स्फुरोरुपसंख्यानमिति गमेर्ऽः आयुधं निशातं निशितं चक्रे शोतनूकरणे इति धातोः कृः शाच्छोरन्यतरस्यामिति वि-
कल्पात्पक्षे आत्वं बलानि सैन्यानि शूराणि शौर्यवंति चक्रिरे संपादितानि कंचुकाः वारबाणाः लोहवर्माणीत्यर्थः कंचुको वारबाणोऽस्त्रीत्यमरः घनादुर्भेदाश्चक्रिरे इत्यं नित्यं सन्न-
द्वाजाग्रतीत्यर्थः ४५

सइति अन्येषु भुवनेषु भुवनांतरेषु सप्रसूतेति समासः संचरिष्णुः संचरणशीलः अलंकृतित्यादिना चरिष्णुच् श्रियां आश्रयः सहिरण्यकशिपुः यदृच्छया स्वैरवस्था य
दृच्छा स्वैरतावतिरित्यमरः यांदिशमशि श्रियत् श्रयतेर्लुङ्णिश्रीत्यादिना च डिः द्विर्भावः इयडादेशः मुकुटोपलेषु मौलिरत्नेषु स्वलंतः करायेषांतैः शिरसि बहुजलिभिरि
त्यर्थः उपलः प्रस्तरे रत्ने इति विश्वः तिस्रो दशा अवस्था बाल्यकौमारयोवनानि जन्मसत्ता दृढयोवायेषांतैस्त्रिदशौर्दैवैः यद्वा त्रिभिरधिकास्त्रिदशान्त्रिदशपरिमाणं ये
षामिति बहुव्रीहौ संख्येयेडजितिडच् तिस्रः संध्याः समाहृता स्त्रिसंध्यं तद्वितेत्यादिना समाहारे द्विगुः द्विगुरेकवचनं आवंतो वेति पक्षेन पुंसकत्वं अत्यंतसंयोगे द्वितीया

ससंचरिष्णुर्भुवनांतरेषु यांयदृच्छया शिश्रियदाश्रयः श्रियां अकारितस्यै मुकुटोपलस्वलत्करैस्त्रिसंध्यं त्रिदशौर्दिशो नमः ४६
सटाछटाभिन्नघनेन विभ्रतानृसिंहसैहीमतनुं तनुं त्वया समुग्धकांतास्तनसंगभंगुरैरुरोविदारं प्रतिचस्करे नरवैः ४७ ७

तस्यै दिशो नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी नमोनमस्कारः अकारि कृतः कृञः कर्मणि लुङ् चिण्भावकर्मणोरिति चिण् वृद्धिः ४६ अथ सोपित्वयैव संतुत इत्याह सदेति हेनृसिं
हना सिंह इवेत्युपमितसमासः नाचासौ सिंहश्चेत्यपि प्रस्तावात् सिंहस्येयं सैहीता मतनुं मनल्यां तनुं कयं विभ्रतानृसिंहावतारभाजा इत्यर्थः अतएव सटाछटाभिः केसर
समूहैर्भिन्नाः विदारिताः घनाः मेघाः येन तेन अश्वं कषविग्रहत्वादिति भावः सटाछटा केसरयोः तनुः काये कशो इति विश्वः त्वया सदैवः मुग्धौ नवौ मुग्धः सौम्येन वेमूढे इ-
ति वैजयंती यौकांतानां स्त्रीणां स्तनौ तपोः संगेनापि भंगुरैर्वक्त्रैर्नरवैः उरोविदारं उरोविदार्यपरिक्लृप्तमाने चेति णमुल्प्रत्ययः प्रतिचस्करे हतः किरतेः कर्मणि लिट् कृ

च्छत्पृतामितिगुणः हिंसायांप्रतेश्वेतिमुडागमः वज्रकठिनोपिनखैर्विदारितइत्यबाङ् मनसगोचरमहिम्नस्तेकिमसाध्यमितिभावः ४७ अस्यानंतरंजन्मचेष्टितान्याच
ष्टे विनोदमिति अथानंतरंसहिरण्यकशिपुः पुनः भूयोपि त्रिदशैः समंसह साकंसाहसंमंसहेत्यमरः रणेनसंग्रामेणदर्पादेतः साराज्जन्मयस्यास्तस्याः कंडाः भुजकंडूतेः
विनोदंअपनोदमिच्छुन् प्राग्भवन्नखक्षतैस्तदपनोदाभावादितिभावः दिवः स्वर्गस्य क्षतंहतरक्षणांरक्षायेनतत् क्षतधुरक्षणमित्यर्थः सापेक्षत्वेपिगमकत्वात्समासः अ
नेनदेवसर्वस्वापहारित्वमुक्तंभीषयत्वेइतिभीषणं नद्यादित्वाह्युप्रत्ययः निकामंभीषणंअतीवभयावहं सुप्रसूतेनिसमासः रावणोनामरावणइतिप्रसिद्धंरक्षः बभूव

विनोदमिच्छन्नथदर्पजन्मनोरणेनकंडूस्त्रिदशैः समंपुनः सारावणोनामनिकामभीषणंबभूवरक्षः क्षतरक्षणांदिवः ४८ प्रभुर्बु
भूषुर्भुवनत्रयस्ययः शिरोऽतिरागादृशमंचिकर्तिषुः अतर्कयद्विघ्नमिवेष्टसाहसः प्रसादमिच्छासदृशंपिनाकिनः ४९ ७ ७

राक्षसयोर्नौजातइत्यर्थः विश्रवसः अपत्यंपुमान् रावणइतिविग्रहः तस्यापत्यमित्यण् विश्रवसोविश्रवणरवणावितिप्रकृतेरवणादेशः पौराणिकास्तरावयतीतिरावणइ
तिच्युत्सादयंति तदुक्तमुत्तरखंडे यस्माल्लोकत्रयंचैतद्रावितंभयमागतं तस्मात्त्वंरावणोनाम्नारख्यातोवीरोभविष्यसीति रौतेण्यंतात्कर्तरित्युट् रावणोरक्षसोनि
यतलिंगत्वाद्विशेषणविशेष्यभावइतिस्वलिङ्गता ४८ अस्यौद्धत्यंअष्टादशल्लोक्याव्याचष्टे प्रभुरिति योरावणः भुवनत्रयस्यप्रभुः स्वामीबुभूषुः भवितुमिच्छुः भवतेः
सन्नंतादुप्रत्ययः अतिरागादकुत्साहात् ननुफलविलंबतोनिर्वेदादितिभावः दशमंशिरः चिकर्तिषुः कर्तितुंछेत्तुमिच्छुः कृती छेदनेइतिधातोः सन्नंतादुप्रत्ययः इष्टसा

सर्ग १

१५

हसः प्रियसाहसः अतएवेच्छासदृशंस्वेच्छानुरूपं पिनाकिनः परमेश्वरस्य प्रसादं वरं विघ्नमिवातर्कयत् उत्प्रेक्षितवानित्यतिसाहसिकलोक्तिः इत आरभ्य श्लोकषट्केपि
यच्छब्दस्य सरावणो नाम रक्षो बभूवेति पूर्वेणान्वयः रंगराजस्तनचक्रमस्याक्रमताधिकं धरमित्युपरिष्ठादन्वय इत्याह तदसत् गुणानां च परार्थत्वादिति न्यायादरुण्या
दिवत्प्रत्येकं प्रधानान्वयिनां मिथः संबंधायोगादित्यलं शाखाचंक्रमणेन पुरा किल रावणः काम्ये कर्मणि प्रजापतिप्रीणनाद्यनवशिरोसि अग्नौ हुत्वा दशमारं भेसंतु वस्तस्मा
त्त्रैलोक्याधिपत्यं वब्रे इत्युत्तरकांडोक्ता कथाऽत्रानुसंधेया ४९ अथ कैलासोत्क्षेपवृत्तांतमाह समुत्क्षिपन्निति यो रावणः पृथिवीमृतां वरं कैलासं समुत्क्षिपन् उत्पादयन्

समुत्क्षिपन् यः पृथिवीमृतां वरं वरप्रदानस्य चकार शूलिनः
त्रसत्तुषाराद्रिस्तताससंभ्रमः स्वयंगृहाश्लेषकरवेन निष्क्रयम् ५०

दर्पादिति शेषः शूलिनो वरप्रदानस्य पूर्वोक्तस्य त्रसंत्याः शैलचलेन न विभ्यत्याः तुषाराद्रिस्ततायाः पार्वत्याः ससंभ्रमः सचकितः यः मिथः स्वयंग्रहः प्रियप्रार्थनानां विना कंठ
ग्रहणं सपूस्फपेति समासः तेन य आश्लेषस्तेन यस्तस्वतेन त्रैलोक्याधिपत्यं स्वयं दुत्कृष्टेनेति भावः निष्क्रयं प्रत्युपकारनिर्गतिंचकार निष्क्रयो बुद्धियोगे स्यात्सामर्थ्ये
निर्गतावपीति वैजयंती यद्वा क्रयणंचकार क्रयेण व्यापारेण याज्ञादैर्न्यदोषं ममार्जेत्यर्थः अत्र स्ववरप्रदानयोर्विनिमयात्परिहृतिरलंकारः ५० ७ ७

पुरीमिति बलीबलवान् योरावणः नमुचिद्विषाद्रेण विगृह्य विरुध्य पुरीममरावतीमवस्कंदं अचरुरोय नंदनं तद्वनं लुनीहिचिच्छेद ईहल्यघोरितीकारः रत्नानि श्रेष्ठवस्तू
निमणीन्वारत्नं श्रेष्ठमणावपीति विश्वः मुषाश्च मुमोष मुषस्तेये हलः श्रमः शानज्ज्ञाविति शानजादेशः अमरांगनाः हरजहार सर्वत्र पौनः पुन्येनेत्यर्थः इत्यमनेन प्रकारेण
अहनिचदिवाच अहर्दिवं अहन्यहनीत्यर्थः मचतुरेत्यादिना सप्तम्यर्थे दृत्तौ द्वंद्वसमासांतो निपातः दिवः स्वर्गस्य अस्वास्थ्यं उपद्रवं चक्रे अत्रावस्कंदेत्यादौ क्रियासमभि

सर्ग १

पुरीमवस्कंदलुनीहिनंदनं मुषाणारत्नानि हरामरांगनाः विगृह्य
चक्रेन मुचिद्विषाबलीय इत्यमस्वास्थ्यमहर्दिवंदिवः ५१ ७ ७

हारे लोट् लोटो हि स्तौ वाचत हमोरित्यनुवृत्तौ समुच्चयेन्यतरस्यामिति विकल्पेन कालसामान्ये लोट् तस्य यथोपसंग्रहं सर्वतिङां देशो हि स्तौ च प्रकरणादिना त्वर्थं विशो
षावसानं अतो हेरिति यथा योग्यं हिलुक् पौनः पुन्यं भृशार्थो वा क्रियासमभिहारः अवस्कंदनादि क्रियाविशेषाणां समुच्चयः प्रत्येकं क्रियासमभिहारः तत्सामान्यस्य करो
तेः समुच्चये सामान्यवचनस्येत्यनुप्रयोगश्चक्रे इति अत्र तिङो वै चित्र्यात्सौ शब्दाख्यो गुणः स्रपां तिङां च व्युत्पत्तिः सौ शब्दमिति लक्षणात् समुच्चयश्चालंकारः ५१

१६

सलीलति सयतिरुहे समुदायस्त्रियांसंयसमित्यानिसमिधुधइत्यमरः येनरावणेनानुद्रुतोनुधावितः बलस्यशत्रुरिंद्रः अप्त्रमोः करेपवाः मर्तुरैरावतस्यसलीलयातानिगंभीरग
मेनानिनप्रशंस तथा उच्चैः श्रवसः स्वाश्वस्यचित्रं नानाविधं पदक्रमं पदविशेषं अर्धपलायितादिगतिविशेषमित्यर्थः नप्रशशंस किंतुतयोः केवलं शीघ्रतां शीघ्रगामित्वमेवप्रशशंस
स्तुतवान् अन्यथाशीघ्रमाक्रम्यगृहीष्यतीतिभयादितिभावः ५२ अशक्नुवन्निति अधीरलोचनोऽस्थिरहृष्टिः कौशिकः महेंद्रः उलूकश्चमहेंद्रगुग्गुलूकव्यालग्राहेषुकौशिकइ
त्यमरः सहस्ररश्मेः सूर्यस्येवयस्यरावणस्यकर्मणोदर्शनं सोढुमशक्नुवन् हिमाद्रेर्गुहैवगृहंतस्यांतरं प्रविश्यविभ्यत्तत्रापिवेपमानएवविभेतेः शतरिनाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः
दिवसानिवासराणिनिनायनीतवान् क्लीबेदिवसवासरावित्यमरः कौशिकइत्यत्रामिधायाः प्रस्तुतैकगोचरत्वेनोपयश्लेषेपिविशेषश्लेषासंभवात् उलूकविषयशब्दशक्तिमूलो

सलीलयातानिनमर्तुरप्त्रमोर्नचित्रमुच्चैः श्रवसः पदक्रमं अनुद्रुतः संयतियेनकेवलंबलस्यशत्रुः प्रशशंसशीघ्रतां ५२ अशक्नुवन्सो
ढुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिवयस्यदर्शनं प्रविष्यहेमाद्रिशुहागृहांतरं निनायविभ्यद्विवसानिकौशिकः ५३ बृहच्छिलानिष्ठुरकंठघ
ट्टनाद्विकीर्णलोलाग्निकणंस्ररद्विषः जगत्प्रभोरप्रसहिष्णुवैष्णवंचक्रमस्याक्रमताधिकंधरं ५४

ध्वनिः सहस्ररश्मेरिवैष्णवमानिर्वाहकत्वाद्वाच्य

सिंह्यंगमलंकारः ५३ बृहच्छिलेति बृहतीशिलेवनिष्ठुरकंठघट्टनादभिधाताद्विकीर्णविक्षिप्तालोलाग्निकणाः स्फुलिंगायस्यतत् अतएवाप्रसहिष्णुअनभिभावुकं प्र
सहनमभिभवइतिवृत्तिकारः अलंकृतित्यादिनाइष्णुच वैष्णवंचक्रमं दर्शनं जगत्प्रभोः सकललोकैकस्वामिनः अस्मत्सरद्विषः रावणस्यकंधरायांइत्यधिकंधरमधिग्रीवं

विभक्त्यर्थः व्ययीभावः अव्ययीभावश्चेति न पुंसकत्वात् ह्रस्वो न पुंसक इति ह्रस्वत्वं कंठोगलोऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कंधरेत्यपीत्यमरः नाक्रमत अप्रतिहतं न क्रमते न वर्तते स्म किंतु प्र
तिहतमेवेत्यर्थः वृत्तिसर्गतायनेषु क्रम इति वृत्तावात्मनेपदं वृत्तिरप्रतिबंधः ५४ विभिन्नेति सरावणो मदेन दर्पेण दानेन च मदो दर्पेण दानयो रिति विश्वः दंतीव गजं इव विभि
न्नो विघटितः शंखो निधिभेदः कंबुश्च येन सः सन् शंखो निध्वांतरे कंबुललाटास्थिनखेषु चेति विश्वः अकलुषं कलुषं क्षब्धमाविलं च भवत् कलुषी भवत् निरस्तं गांभीर्यमविकारि

सर्ग १

विभिन्नशंखः कलुषी भवन्मुहुर्मदेन दंतीव मनुष्यधर्मणः
निरस्तगांभीर्यमपास्तपुष्पकं प्रकंपयामासनमानसं न सः ५५

लं अगाधत्वं च यस्य तत् अपास्तानि पुष्पकाणि पुष्पाणि पुष्पकविमानं च यस्य तत् पुष्पपक्षे वै भाषिकः कप् प्रत्ययः मनुष्यस्येव धर्मः श्मश्रुमत्वादिर्यस्येति क्षीरस्वामी तस्य
मनुष्यधर्मणो धनदस्य धर्मादनिष्केवलादित्यनिच् प्रत्ययः मानसं चित्तं तदीयं सरश्च मानसं सरसि स्वांते इति विश्वः मुहुर्न प्रकंपयामासनक्षोभयामासेति किंतु प्रकंपयामा-
सेवेत्यर्थः कुबेरस्य महामहिमतया संभाविता प्रकंपत्वं निवारणाय न भूद्वयं संभाव्य निषेधनिवर्तने द्वौ प्रतिषेधाविति वामनः अत्र दंतिरावणयोः प्रकृता प्रकृतयोः श्लेषः ५५

१७

रणेष्विति किंचरणेषु प्रचेतसावरुणेन प्रहिताः प्रयुक्ताः उरगराजाः महासर्पास्ते रज्जव इव उरगराजरज्जवः नागपाशा इत्यर्थः तस्य रावणस्य सरोषं हुंकारेण पराङ्मुखीकृताः व्या-
वर्तिताः अतएव सभयाः सत्यः जवेन प्रहर्तुः प्रयोक्तुः प्रचेतस एव कंठं प्रपेदिरे अत्र परहिंसार्थं प्रयुक्तस्यायुधस्य वैपरीत्येन स्वकंठग्रहणादनर्थोत्पत्तिरूपो विषमालंकारः विस्मृ-
कार्यस्योत्पत्तिर्यत्रानर्थस्य वा भवेदितिलक्षणात् ५६ परेत भर्तुरिति अमुनारावणेन धनुः शार्ङ्गं विधातुं निर्मातुं उत्त्वा तमुत्पादितं विषाणयोः शृङ्गयोर्मण्डलं वलयं यस्य सः परेत
भर्तुः परेतराजस्य महिषः वाहनभूत इति भावः भारे विषाणरूपे भृजो घञ् तृतेऽपि महत्स्त्रपैव भरस्तस्मात् ततोऽपि दुर्भरादिति भावः भृजः क्रैयादिकात् भृदोरप्प्र-

रणेषु तस्य प्रहिताः प्रचेतसा सरोषं हुंकारपराङ्मुखीकृताः प्रहर्तुरेव उरगराजरज्जवो जवेन कंठं सभयाः प्रपेदिरे ५६ परेत भर्तुर्म-
हिषोऽमुना धनुर्विधातुमुत्त्वा तविषाणमण्डलः तृतेऽपि भारे महत्स्त्रपाभरादुवाहदुःखेन भृतानतं शिरः ५७ स्पृशन् सशंकं समये श-
चावपि स्थितः कराग्रैरसमग्रपातिभिः अघर्मघर्मोदकविन्दुमौक्तिकैरलं चकारास्य वधूरहस्करः ५८

त्ययः सदानतं शिरः दुःखेन उवाह वह-
तिस्म असंयोगाल्लिट्किदितिकित्वात् वचिस्वपीतिसंप्रसारणं तृतेऽपि भारेन तद्विरोधः तदनुप्राणिताचेयं अवनतिहेतुत्वसाधर्म्यान्त्रपायाभरत्वोत्प्रेक्षा ५७ स्पृ-
शन्निति अहःकरो तीत्यहस्करः सूर्यः दिवा बिभेत्यादिनाट्प्रत्ययः कस्कादित्वास्सत्वं शत्र्वौ समये ग्रीष्मकाले अनुपहताचारे च स्थितोऽपि शत्रुः शत्रुद्वेन उपहते शृङ्गाराषा-
टयोरपि ग्रीष्मे हुतवहेऽपि स्यादिति विश्वः समयाः शपथाचारकालसिद्धांतसंविद इत्यमरः असमग्रपातिभिः संकुचितवृत्तिभिरित्यर्थः कराणामंशूनां हस्तानां चाग्रैः

बलिहस्तांशवःकरादित्यमरः सशंकंस्मृशन् अविश्वासभयादितिभावः अधर्माअनुष्णाः घर्मोदकविंदवः स्वेदोदकविंदवः मंथौदनेत्यादिनाविकल्पादुदकशब्दस्योदादेशाभा-
वः तैरेवमौक्तिकैरस्यबधूरलंचकार ग्रीष्मेतद्गुणान्नात्यंतंतपतीत्यर्थः अत्रप्रस्तुतसूर्यविशेषणमात्रसाम्यादप्रस्तुतसाधकप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ५८ कलेति कला-
भिः षोडशांशैः शिल्पविद्यादिभिश्चसमग्रेणसंपूर्णेन कालेशिल्पेवित्तृद्धौचंद्रांशकलनेकलाइतिवैजयंती गृहानमुंचतासदातद्गृहेष्वेववसता दंडभयात् सेवाधर्मत्वाच्चेति

कलासमग्रेणगृहानमुंचतामनस्विनीरुत्कयितुंपटीयसा
विलासिनस्तस्यरतिंवितन्वताननर्मसाचिव्यमकारिनेंदुना ५९

भावः मनस्विनीः मानिनीरुत्काउत्सकाः कर्तुमुत्कयितुं उत्कउन्मनाइतिनिपातनात् उत्कशब्दात्तत्करोतीतिण्यंतात्तुमुन् पटीयसा मानभेदचतुरेणेत्यर्थः कुतः रतिंवितन्वता-
विरचयतांचंद्रिकाभिश्चतुरोक्तिभिश्चरागंवर्धयताइंदुनाविलासिनोविलसनशीलस्य बौकषलसेत्यादिनाघिनुण्प्रत्ययः तस्यरावणस्यनर्मसाचिव्यं क्रीडासाहाय्यं-
क्रीडालीलाचनर्मचेत्यमरः नाकारीतिनकिंत्वकार्येवेत्यर्थः अनौचित्यप्राप्तनर्मसाचिव्यप्रतिषेधनिवारणार्थेनञ्द्वयं संभाव्यंनिषेधनिवर्तनेनञ्द्वयंइतिवामनः अ-
त्रेदोः प्रकृतस्याप्रकृतेननर्मसाचिव्येनश्लेषः ५९

विदग्धेति मानिना अहंकारिणा अनेन रावणेन विदग्धलीलाश्चतुरविलासिन्यइत्यर्थः तासामुचिताः विलासिनीविभ्रमदंतपत्रिकेति साधीयान्यातः अन्यथा विप्रकृष्टार्थप्रती-
तिकत्वेन श्लिष्टार्थरम्य दोषापत्तेः श्लिष्टतदर्थवगतिदुरापत्तौ भवेदितिलक्षणात् विलासिनीनां याविभ्रमदंतपत्रिकाः विभ्रमार्थानियानिदंतमयपत्राणि विभ्रमदंतपत्रि-
काशब्दयोः पृष्ठीसमासपर्यवसानात्तादर्थ्यलाभः तासां विधित्सया विधातुमिच्छया विपूर्वाद्धातेः सनिमीमेत्यादिनाइस् अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ततः स्त्रियामप्र-
त्ययादित्यकारप्रत्ययेराप् जातुकदाचिदपि कदाचिज्जातुसार्धं विदित्यमरः उत्पृतमुत्पादितं विनायकस्येदं वैनायकं एकं विषाणंदंतः विषाणंपशुशृंगेस्याल्कोडद्विरददंत

विदग्धलीलोचितदंतपत्रिकाविधित्सयानूनमनेन मानिना न जातु वैनायकमेकमुत्पृतं विषाणमद्यापि पुनः प्ररोहति ६० निशांतना-
रीपरिधानधूननस्फुटागसाव्यूरुषु लोलचक्षुषः प्रियेण तस्यानपराधबाधिताः प्रकंपनेनानुचकंपिरेकराः ६१ योरिति विश्वः अद्यापि पु-
नर्न प्ररोहति कथमन्यथा विनायकस्यैकदंतत्वमित्यत्रेक्षते नूनमिति किमन्यदकार्यमस्येति भावः ६० निशांतेति निशांतं गृहं निशांतं गृहं शांतयोरिति विश्वः तत्र नार्यः
शृङ्गांतस्त्रियइत्यर्थः तासां परिधानानि अंतरीयाणि अंतरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधो शक इत्यमरः तेषां धूननं चालनं धूजोऽप्यंताल्लुट् धूज्प्रीयोर्नुग्वक्तव्यइति नुक् ते
नस्फुटागसाव्यक्तापराधेनापि अंतःपुरद्रोहस्य महापराधत्वादिति भावः ऊरुषु तासां सक्थिषु लोलचक्षुषः सतृष्णादृष्टेः सस्त्रिह्वीबेषु मानूरुर्लोलश्चल सतृष्णायोरित्यम-
रविश्वौ अतएव तस्य प्रियेण प्रेमास्पदीभूतेन अंगीकृताग्लानिर्न दोषायेति न्यायादिति भावः प्रकंपनेन वायुना अनपराधेऽपराधाभावेऽपि बाधिताः राजपुरुषैरिति शेषः

सूरा अनुचकंपिरे स्वयमुपायेनांतः प्रविश्यान्पराधबाधावेदनेन मोचयतावायुना अनुकंपिता इत्यर्थः एकस्य वैदग्ध्यात् बहवो जीवन्तीति भावः ६१ तिरस्कृत इति किंच तस्य रावणस्य जनाभिभाविना लोकतिरस्कारिणामहीयसां अतिमहतां महसां तेजसां महिम्ना महत्वेन पृथ्वादिभ्य इमनिज्वेतीमनिचूपत्ययः सुहुः तिरस्कृतः अतएव तनुः कृशः तनूः नपातयति जाठररूपेण शरीरं धारयतीति तनूनपात् अग्निरिति स्वामी नक्त्राडितिसूत्रेण निपातनात् नजोनलोपाभावः आधिजैः दुरवोत्यैः बाष्पैः निष्वा सोष्मभिः बाष्पोनेत्रजलोष्मणोः पुंस्वाधिर्मानसीव्यथेत्यमरविश्वौ द्वौ गुणौ आद्यत्तीयस्य तद्विगुणं ततश्चिः द्विगुणीकृतं द्विराद्यत्तं गुणस्त्वाद्यन्ति शब्दादिर्जेंद्रियासु

तिरस्कृतस्तस्य जनाभिभाविना सुहुर्महिम्ना महसां महिम्ना वभारबाष्पैर्द्विगुणीकृतं तनुस्तनूनपाद् धूमवितानमाधिजैः ६२
परस्य सर्माविधमुद्भूतां निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्वगामिभिः तमिह्वमाराधयितुं सकर्णकैः कुलैर्नभोजैः फणिनां भुजंगता ६३

स्वतंतुचितिवैजयंती धूमवितानं धूममंडलं वभार अग्निरपितत्संनिधौ निस्तेजस्कः धूमायमान आस्त इत्यर्थः धूमद्वैगुण्या संबंधे संबंधाभिधानादतिशयोक्तिः ६२ परस्येति किंच इदं दीप्तं उग्रमित्यर्थः निदं दीप्तौ कर्तारिक्तः तं रावणमाराधयितुं सेवितुं परस्य स्वेतरस्य मर्माणि हृदयादि जीवस्थानानि कुलाचारान् चणानि च विध्यतिभि न्तीति मर्मावित् परमाणुहंतेति पाषत् विध्यतेः किप् ग्रहिज्येति संप्रसारणं न हि दृष्टीत्यादिना पूर्वस्य दीर्घः तं मर्माविधं निजं स्वकीयं द्विजिह्वतायां सर्पत्वे यो दोषो दृष्टिवि षत्वाशी विषत्वादिति अन्यत्र द्विजिह्वतापिशूनता द्विजिह्वौ सर्पसूचकावित्यमरः सैव दोषस्तमुद्भूतां त्यजतां फणिनां संबंधिभिरजिह्वगामिभिः करचरणादिमद्विग्रहधा

रित्वा दृजुगतिभिरकपटचारिभिश्च तथा कर्णाभ्यांसहवर्त्तत इति सकर्णकाः तैः चक्षुःश्रवणं विहाया विहृतकर्णैरित्यर्थः तेन सहेति तुल्ययोग इति बहुव्रीहिः शेषाद्विभाषे-
 तिकप् अन्यत्र कर्णयति सर्वं शृणोतीति कर्णको नियंता कर्णयते ण्वुल् ततः पूर्ववत्समासे सकर्णकैः सनियामकैरित्यर्थः कुलैर्वर्गैः भुजंगता सर्पता विरत्वं च भुजंगो विट सर्पयो-
 रिति हलायुधः न भोजे त्यक्तेत्यर्थः भुजेन गच्छतीति भुजंगः गमेः सपिरवोडिच्च तस्मिन् नियंतरि खलैः खलत्वमपि सर्पैः सर्पत्वमपि विहाय वेषभाषा क्रियाभिः सौम्यत्वं-
 श्रयत इत्यर्थः अत्र प्रस्तुत सर्वविशेषण साम्यात् अप्रस्तुत खल व्यवहार प्रतीतेः समासोक्तिः ६३ तदीयेति तदीयमातंगानां घटाभिर्व्यूहैर्विघटितैः अभिहतैः करिणां घ-

तदीयमातंगघटाविघटितैः कटस्थलप्रोषितदानवारिभिः
 गृहीतदिक्कैरपुनर्निवर्तिभिश्चिराययाथार्थ्यमलंभिदिग्गजैः ६४

टनाघटेत्यमरः अतएव कटस्थलेभ्यः प्रोषितान्यपगतानि दानवारीण्येषां तैः गृहीताः पलाय्य संश्रिताः दिशो यैस्तैर्गृहीतदिक्कैः शेषाद्विभाषेति कप् अपुनर्निवर्तिभिः भया-
 त्तत्रैव स्थितैर्दिग्गजैः चिराययाथार्थ्यं दिक्षु स्थिता गजादिग्गजा इत्यनुगतार्थनामकत्वं अलंभिरुद्धं लभेर्ण्यतात्कर्मणिलुङ् विभाषाचिण्ण मुलोरिति विकल्पा-
 नुमागमः ६४

अभीक्ष्णमिति उष्णस्पर्शज्वरेण सहितः सोष्मातस्य तस्य रावणस्य वपुरभीक्ष्णं भृशमुष्णैरपिशोकादिति भावः सुरेंद्रस्य बन्धः बन्दीकृताः स्त्रियस्तासां श्वसितानिलैर्निश्वासमारुते यथानिर्ववौ
 निर्ववार निर्वाननिर्वृतौ मोक्षद्वितिवैजयंती तथा सचन्दनां भः कर्णाः चन्दनोदकविन्दुसहितास्ते च ते कोमलाश्च मृदुलाश्च तेर्जलाद्राणां जलोक्षिततालवृत्तानां पवनैर्न निर्ववौ
 धवित्रंतालवृत्तं तस्यादुक्षेपे व्यजनं च तत् जलाद्रास्याज्जले नार्द्रमिति वैजयंती अत्र संतलस्योष्णोपचारान्निर्वृतिरितिकारणविरुद्धकार्योत्पत्तिरूपो विषमालंकारः
 ६५ तपेनेति सदानित्यं न तु यथाकालं प्रसूनकूमिंपुष्पसंपत्तिं दधतो धारयंतः ऋतवः वर्षाः प्रावृत्तपेन ग्रीष्मेण उष्णार्द्रमागमस्तप इत्यमरः स्त्रियां प्रावृत् स्त्रियां भूमि

अभीक्ष्णमुष्णैरपि तस्य सोष्मणः सुरेंद्रबन्दीश्वसितानिलैर्यथा सचन्दनां भः कणकोमलैस्तथावपुर्जलाद्रापवनैर्न निर्ववौ ६५ तपे
 न वर्षाः शरदाहिमागमो वसंतलक्ष्म्या शिशिरः समेत्य च प्रसूनकूमिंदधतः सदर्तवः पुरेऽस्य वास्तव्यकुटुंबितां ययुः ६६ ७ ७

वर्षा अथ शरस्त्रियामित्यमरः तथा हि मागमो हेमंतः शरदा तथा शिशिरो वसंतलक्ष्म्या च समेत्य मिथुनीभावेन मिलित्वा अस्य रावणस्य पुरे वसंतीति वास्तव्याः वस्त्रारः वसेस्त
 व्यक्तर्त्तरिणिच्चेति कर्तरितव्यप्रत्ययः वृद्धिश्च ते च ते कुटुंबिनश्च ततां ययुः समेत्य ययुरितिसमुदायसमुदायिनोरभेदविवक्षया समानकर्तृत्वं अत्र पुरे युगपत्सर्वतुर्लसंबंधाभि
 धानात् असंबंधरूपातिशयोक्तिः ६६ ७ ७ ७ ७

सचायमासन्नविनाशस्तुभ्यमपिद्रुग्ध्वापुनस्त्ययेवहतइतियुग्मेनाह अमानवमिति मनोरयमानवः तस्येदमित्यण्प्रत्ययेऽपर्यवसानाज्जातावेकवचनं अन्यथामनोर्जा
तमित्येवस्यात् अमानवममानुषंनजायतइत्यजं अन्येघपिदृश्यतइतिउप्रत्ययः तथापिमनोःकुलेजातंरामरूपेणोत्पन्नमितिविरोधः सचाभासत्वादलंकारइत्याह
प्रभाविनमिति महानुभावेतस्मिन्नकश्चिद्विरोधइतिभावः आभीक्ष्ण्येयंणिनिरितिणिनिप्रत्ययोमत्वर्थीयोवाभवंतमितिशेषः आत्मनःस्वस्यअंतंकरोतीतिण्यंतात्
चाद्यञ् प्रभाविनंभविष्यंतं भविष्यतिगम्यादयः इतिभविष्यतिणिनिः जानन्नपियोगवणः जनकस्यापत्यंस्त्रीजानकीसीतातांनमुमोच अमुमित्युत्तरश्लोकेनान्ययः

अमानवंजातमजंकुलेमनोः प्रभाविनंभाविनमंतमात्मनः मुमोचजानन्नपिजानकींनयः सदाभिमानैकधनाहिमानिनः ६७
स्मरत्यदोदाशरथिभवनंभवानमुंघनांताद्वनितापहारिणम् पयोधिमाविद्धचलज्जलाविलंविलंघ्यलंकांनिकषाहनिष्यति ६८

जानतोप्यमोचनेमानित्वंकारणमित्याह मानिनः सदाप्राणात्ययेपि अभिमानएवएकंमुख्यंधनंयेषांतेप्राणात्ययेपिनमानंमुंचंतीत्यर्थः कारणेनकार्यसमर्थन
रूपोऽर्थान्तरन्यासः ६७ स्मरतीति भातीतिभवान् भातेर्डवसुः दशरथस्यअपत्यंपुमान्दाशरथिः अतइञ् भवनंरामः सन्नित्यर्थः भवतेर्लट् शब्दादेशः वनांतात्तुंडकर
ण्यात् वनितापहारिणंसीतापहर्तारममुं गवणं आकिद्वानिसेतुबंधेऽद्विभिरभिहतानिअतएवचलंतिजलानियस्यसः अतएवाविलश्च तंपयोधिंविलंघ्य लंकांनिकषालंका
समीपे समयानिकषाशब्दोसामीप्येत्यव्ययेमतावितिहलायुधः अभितःपरितः समयानिकषाहाप्रतियोगेऽपीतिद्वितीया हनिष्यत्यवधीत् अभिज्ञावचनेलृडितिभूतेलृट् अदो
हननंभवान्स्मरतीतिकाकुः प्रत्यभिजानातिकिमित्यर्थः शेषेप्रथमः ६८

अथेति अथराक्षसदेहत्यागानंतरं संप्रति छलनापरः परप्रतारणापरः एषरावणः शैलूषः नटः भूमिकारूपांतरमिव शैलूषो नटभिल्लयोः भूमिकारचनाया स्यात्तदमूर्त्येत
 रपरिग्रह इति विश्वः अपरासुपपत्तिं भवांतरमित्यर्थः अवाप्यशिशुपालसंज्ञया तिरोहितात्मा तिरोहित रूपः सन् सोपिरावण एव सन्नपि परैरितरैः सनभावतीत्यसः त
 स्मादन्यएव नञिति नञ् समासः एतत्तदोः सलोपो कोरनञ् समासे हलीति नञ् समासे सलोपाभावः प्रतीयते ज्ञायते प्रतिपूर्वादिणः कर्मणिलट् यथा एक एव शैलूषोरूपा
 दूपांतरमास्थाय तत्तद्देशभाषादिभिः अन्यइव भातितद्दयमपि मानुषदेह परिग्रहादन्यइव भाति दौर्जन्यं तु तदेवेत्यवश्यं संहार्य इति भावः ६९ अथास्य दौर्जन्यं विभिराविष्क

अथोपपत्तिं छलनापरोपरा मवाप्य शैलूष इवैष भूमिकाम् तिरोहितात्मा शिशुपालसंज्ञया प्रतीयते संप्रतिसोप्यसः परैः ६९
 सवाल आसीद् पुषाचतुर्भुजो मुखेन पूर्णेंदुनिभस्त्रिलोचनः युवाकराक्रांतमहीमृदुच्चकैरसंशयं संप्रति तेजसारविः ७० ७१

शेति स इति सशिशुपालो बालः सन्वपुषाचतुर्भुजो भुजचतुष्टयवानासीत् विष्णुरिति ध्वनिः तथा मुखेन पूर्णेंदुनिभस्तुल्यः त्रिलोचनो लोचनत्रयवानासीत् त्र्यं
 क इति ध्वनिः बालविशेषणात् संप्रति तत्सर्वमंतर्हितमिति भावः संप्रतितु युवासङ्करेण बलिना आक्रांतमहीमृदुदधिष्ठितराजकः सन् अन्यत्रांशुव्यासशैलः बलिहस्तोशवः
 करा इत्यमरः उच्चैरेवोच्चकैः सर्वाधिक्येन तेजसारविरसंशयं संशयो नास्तीत्यर्थः अर्थाभावेऽव्ययीभावः वपुषामुखेन चेतियेनांगविकार इति तृतीया हीनत्ववदाधिक्यस्या
 पिविकारत्वात् यथाहवामनः हीनत्ववदाधिक्यमप्यंगानां विकार इति तेजसेति प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया कराक्रांतेत्यादि श्लेषानुप्राणितेयमुत्प्रेक्षा रवि

रसंशयमिति तस्याः पूर्णोदुनिभइत्कपमयासंसृष्टिः हरिहरादितुल्यमहिमत्वादतिदुर्धर्षइतिभावः ७० स्वयमिति यदृच्छयास्वेच्छयास्वयंस्वसामर्थ्येन नतुदेवताप्रसा
दबलादित्यर्थः स्फुरदैत्यरक्षसां देवदानवयातुधानानां अनुग्रहावग्रहयोः विधाताकर्ता असौ शिशुपालः अभिराट् अभिराराधिताभिर्देवताभिरीश्वरादिभिर्वितीर्णो दत्तो
वीर्यातिशयः प्रभावातिशयोकेषां तान् दशाननादीन् हसति अनन्यत्र सादलब्धैश्चर्येभ्यः कथं याचकैस्तुल्यतेति गर्वाद्धसतीत्यर्थः ७१ बलेति जिगीषुणानित्योत्साहवनेत्य

स्वयं विधाता स्फुरदैत्यरक्षसामनुग्रहावग्रहयोर्दृच्छया दशाननादीन् भिराट् देवतावितीर्णवीर्यातिशयान् हसत्यसौ ७१ बलावले
पादधुनापि पूर्ववत्प्रबाध्यते तेन जगज्जिगीषुणा सती वयोषित्प्रकृतिः सनिश्चला पुमांसमभ्येति भवांतरेऽपि ७२ ७ ७

र्थः तेन शिशुपालेन बलावलेपाद्वलगर्वाद्धुनापि पूर्ववत् पूर्वजन्मनीचजगत्प्रबाध्यते पीड्यते तथाहि सतीपतिव्रतायोषिदिवसुनिश्चला अतिस्थिरा प्रकृतिः स्वभावो भवांतरेऽपि
पुमांसमभ्येति पतियानातिचरति मनोवाक्कायसंयता सामर्तुर्लोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति सोच्यत इति मनुः उपमापुरस्कृतोऽर्थान्तरन्यासः ७२ ७ ७

तदिति तत्तस्माद्विधेर्विधातुरपि उल्लंघितशासनं स्वयंविधातेत्याद्युक्तरीत्यातिक्रान्तदेवाज्ञमित्यर्थः सापेक्षत्वेपि गमकत्वात्समासः एनं शिशुपालं कीनाशनिकेतनस्य हृत्नांत
सदनस्यातिथिं विधेहि मारयेत्यर्थः कीनाशः कर्षकेक्षुद्रेकृतांतपशुधातिनोरिति विश्वः नचैतल्याधूर्णिकहस्तेन सर्पमारणं भवादृशामवश्यकं तव्यत्वादित्याह शमेतरा

सर्ग १

तदेनमुल्लंघितशासनं विधेर्विधेहि कीनाशनिकेतनातिथिं
शमेतराचारविषक्रिमापदो निपातनीया हि सतामसाधवः ७३

चारेण दुराचारेण विपक्रिमाः निर्वृताः कालपरिपाकेन
प्राप्ता आपदो येषां ते तथोक्ताः द्वितः क्रिरिति पचेः क्रिप्रत्ययः कर्ममुनित्यमितितद्धितो ममुप्रत्ययः असाधवो दुष्टाः सतां भवादृशं जननियंतृणां निपातनीयाः वध्याहि नच
नैर्घृण्यदोषः स्वदोषेणैव तेषां विनाशो निमित्तमात्रत्वाद्युष्माकमित्याशयेन शमेतराचारेत्यादिविशेषणोक्तिः सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोर्थान्तरन्यासः ७३

२२

किंचैवदुष्टनिग्रहे शिष्टानुग्रहः स्यादित्याह हृदयमिति अरिबधोदयाद्रिपुनाशलाभात् अवासद्रटिमनैश्चिंत्यात् धृतदाढ्यस्वस्थमितियावत्पृथ्वादित्वाद्दृढशब्दादिमनिच्
प्रत्ययः रक्तोहलादेर्लघोरिति ककारस्य रेफादेशः पुरश्चक्रपुराणिदारयतीति पुरंदरः इंद्रः पूः सर्वयोदीरिसहोरिति खच् प्रत्ययः खचि ह्रस्वइति उपधाह्रस्वः वानच्
यमपुरंदरौ चेति निपातनात् अदंतत्वं मुमागमश्च तस्य हृदयं पुनर्भूयोपि पूर्ववदेवेति भावः घनपुलकयोः सांद्रोमोचयोः पुलोमो जाता पुलोमजाशची तस्याः कुचाग्रयोः

हृदयमरिबधोदयादवासद्रटिमदधातुपुनःपुरंदरस्य
घनपुलकपुलोमजाकुचाग्रद्रुतपरिरंभनिपीडनक्षमत्वं ७४

द्रुतपरिरंभौ सुख्यात् शीघ्रालिङ्गनंतत्रयनिपीडनंतस्य क्षमत्वं सहत्वं दधातुप्राक्चित्तविक्षेपात् त्यक्तभोगेन शक्रेण संप्रति तत्पसादानिष्कंठकं राज्यं भुज्यता
मित्यर्थः अत्र दाढ्यस्यावासद्रटिमेति विशेषणगत्या निपीडनक्षमत्वं प्रतिहेतुलोक्त्या पदार्थहेतुकं काव्यलिङ्गं हृदयनिपीडनक्षमत्वं संबंधोक्त्याऽसंबंधे संबंधरूपातिश
योक्तिरित्यर्थालंकारोद्यत्यनुप्रासश्च संसृज्यते पुष्पिताग्रावृत्तं अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजिचनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा इति लक्षणात् ७४ ७५ ७६

ॐ मिति तस्मिन्स्वरमुनोनारदेइतीत्यंभूतांवाचं व्याहृत्योक्तानभउत्यतितेखसुद्रतेपुरोमेइंदोःश्रियंविभ्रतिसति अथमुनिवाक्यानंतरंओमित्युक्तवतस्तथास्त्वित्यंगीकृतवतः ॐ प्रश्नेंगीकृतौरोषइतिविश्वः चेदीनांजनपदानांराजचैद्यः शिशुपालः दृढेकोमलाजादज्यडि-नियड्मत्ययः तं प्रतिबुद्धस्यशार्दिणोवदनेव्योम्नीकअनिशंसर्वदा अयमभिचारेणेत्यर्थः शत्रूणांविनाशस्यपिशनःसूचकः चंद्रमभ्युत्थितः केतुः क्षितीशानांविनाशकृदिनिशास्त्रादितिभावः केतुरुत्पातविशेषः केतुर्द्युतौपताकायाग्रहोत्पातादि

सर्ग-१

ओमित्युक्तवतोऽथशार्दिणइतिव्याहृत्यवाचंनभस्तस्मिन्नुत्पतितेपुरःस्वरमुनाविंदोःश्रियंविभ्रति

लक्ष्मसइत्यमरः भुकुटिच्छलेनभूभंगव्याजेनास्पदंप्रतिष्ठांस्थितिंचकार आस्पदंप्रतिष्ठायामितिनिपातनात्सुडागमः अनेनवाक्यार्थीभूतवीररससहकारिणोरौद्रस्यस्थायीक्रोधःस्वानुभावेनभुकुट्याकारणभूतोनुमेयः इत्युक्तं तथातदविनाभूतस्यांगिनोवीरस्यापिप्रयत्नापरनामकउत्साहोप्युत्पन्नएवेत्यनुसंधेयं इंदोःश्रियंविभ्रतीत्यत्रमुनेरिंदुश्रीयोगात्तत्सदृशीमितिसाधर्म्यापेक्षादसंभवइत्युक्तसंबंधरूपोनिदर्शनालंकारः वदनेव्योम्नीवेत्युपमा भुकुटिच्छलेनकेतुरितिच्छलादिशब्देनासत्यत्वप्रतिपादनरूपोऽ

२३

पन्हवः तत्रशत्रुविनाशसूचकत्वापेक्षितेदुसांनिध्यव्योमावस्थानसंपादकत्वेननिदर्शनोपमयोरपन्हवोपकारकत्वादंगोगिभावेनसंकरः चमत्कारकारितयामंगलाचरणारू
पतयासर्गास्त्र्यल्लोकेश्रीशब्दप्रयोगः यथाहभगवान्भाष्यकारः मंगलादीनिमंगलमध्यानिमंगलांतानिहिशास्त्राणिप्रयंतेवीरपुरुषाणिआयुष्मत्पुरुषाणिचभवन्ति अ
ध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्तीति शार्दूलविक्रीडितंघृतं सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवःशार्दूलविक्रीडितमिदिलक्षणात् सर्गातेघृतभेदः सर्गेरनतिविस्तीर्णैः श्राव्यहृतैः ससं

शत्रूणामनिशंविनाशपिशुनः क्रुद्धस्यचैद्यंप्रतिव्योम्नीवभ्रुकुटिच्छलेनवदनेकेतुश्चकारास्य
दं ७५ इतिमाघकृतौमहाकाव्येशिशुपालवधेप्रथमःसर्गः ॥७॥ ७ ७

धिभिः सर्वत्रभिन्नसर्गातिरूपेतंलोकंरजकमिति अथकविकाव्यवर्णनीयारव्यानपूर्वकंसर्गसमाप्तिकथयति इतीति इतिशब्दः परिसमाप्तौ माघकृतवितिकविनाम
कथनं महाकाव्यइतिमहच्छदेनलक्षणसंपत्तिः सूचिता शिशुपालवधइतिकाव्यवर्णनीययोः कथनं प्रथमः सर्गः समाप्तइतिशेषः एवमुत्तरत्रापिद्रष्टव्यं इतिश्रीपदवा
क्यप्रमाणपारावारपारीणश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायांमाघकाव्यव्याख्यायांसर्वकषारव्यायांप्रथमःसर्गः ॥ ॥ मुंवरैत काशिनाथ
वास्तुदेव रवांडेकरयाणीं " नीतिप्रकाश " छा. छा. शके १७९२ प्रमोद. आश्वीन १५. ३ बुधवार.

इति माघकाव्ये प्रथमः सर्गः समाप्तः

[OrderDescription]
,CREATED=30.11.19 14:27
,TRANSFERRED=2019/11/30 at 14:36:47
,PAGES=50
,TYPE=STD
,NAME=S0002226
,Book Name=M-292-MADH KAVYA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF

FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF

FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF

FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,